Estd. 1969 ।। सा विद्या या विमुक्तये ।। Off : No. (02184) 222566
www.sbzmb.org E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

ELECTORAL LITERACY CLUB

Electoral Literacy Clubs (ELC's) are platforms to engage school students, college students and people in villages through interesting activities and hands-on experience to sensitise with their electoral rights. It is constituted at the behest of Election Commission of India (ECI) in all the educational institution with a motive to aware and ensure the participation of youth & future voters who are pillars of Indian democracy.

VISION

Electoral literacy club aims at strengthening the culture of electoral participation among young and future voters.

OBJECTIVES

1. The main objective of ELC is to promote awareness of 'Right to vote' among students, faculty members and community at large.
2. To enable critical thinking on issues related to election rights, democracies and its processes.
3. ELC works to educate the future voters about enrolment, and other electoral process like EVM/VVPAT.
4. To develop a culture of electoral participation and maximize the ethical voting and follow the principle 'Every vote counts' and 'No voters to be left behind'.

NODAL OFFICER

1. Mr.V.A.Patil, Associate professor, Department of Political Science
2. Mr.K.T. Vhanhuve, Assistant Professor, Department of Political Science

Useful link
Election Commission of India
National Voters Service Portal
Chief Electoral Officer, Maharashtra
Systematic Voters' Education and Electoral Participation

S. B. Z. MAHAVIDYALAYA BARSHI

Estd. 1969 || सा विद्या या विमुक्तये || Off : No. (02184) 222566
www.sbzmb.org E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. H S Patil
(MSc, MPhil, PhD)
I/c Principal

Electoral Literacy Club-2019-20

An Electoral Literacy Club is a platform to engage school/College students through interesting activities and hands-on experience to sensitize them on their electoral rights and familiarize them with the electoral process of registration and voting. ELCs are also present in colleges and rural communities.

At ELCs, learning meets fun. Activities and Games are designed to stimulate and motivate students provoking them to think and ask questions. Through ELC, Election Commission of India, aims at strengthening the culture of electoral participation among young and future voters.

VISION:

To make its utmost contribution to have an active democratic citizenry originating in integratedcivic and voter education and electoral participation right from a young age.

OBJECTIVES:

In furtherance of this vision, the Electoral Literacy Club shall be established at our college with thefollowing objectives:

- To educate the targeted populations about voter registration, electoral process and related matters through hands on experience
- To familiarize the targeted populations with EVM and VVPAT and to educate them about robustness of EVM and integrity of the electoral process using EVMs
- To help the target audience understand the value of their vote to ensure that they exercise their suffrage right in a confident, comfortable and ethical manner
- To harness the potential of ELC members for carrying the electoral literacy in communities
- To facilitate voter registration for its eligible members who are not yet registered
- To develop a culture of electoral participation and maximize the informed and ethical voting and follow the principle 'Every vote counts' and 'No Voter to be Left Behind'

Electoral Literacy Club Composition:

Sl No	Name of The Faculty	Department	Designation
1	Dr H S Patil	Principal	Chairman
2	Mr V A Patil	Political Science	Nodal Officer
3	Mr K T Vhanhuve	Political Science	Nodal Officer

4	Mr Asif Mulani	BA	Secretary
5	Mr Shubhm Solapure	BA	Member
6	Ku Pragati Shelke	BSc	Member
7	Ku Neetu Singh	BA	Member
8	Kulbhushan Kandle	BSc	Member
9	Vishwjeet Raut	BSc	Member
10	Class representatives of all streams		Member

Name of the Coordinator

Mr V A Patil

Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

S.B.Z. MAHAVIDYALAYA BARSHI

Principal

Dr H S Patil

Principal
S.B.Z. Mahavidyalsya, Barshi
Dist. Solapur - 413 401 (Maharashtra)

Estd. 1969
www.sbzmb.org

।। सा विद्या या विमुक्तये ।।
E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Off : No. (02184) 222566

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. H S Patil
(MSc. MPhil. PhD)
I/c Principal

Electoral Literacy Club-2021-2022

An Electoral Literacy Club is a platform to engage school/College students through interesting activities and hands-on experience to sensitize them on their electoral rights and familiarise them with the electoral process of registration and voting. ELCs are also present in colleges and rural communities.

At ELCs, learning meets fun. Activities and Games are designed to stimulate and motivate students provoking them to think and ask questions. Through ELC, Election Commission of India, aims at strengthening the culture of electoral participation among young and future voters.

VISION:

To make its utmost contribution to have an active democratic citizenry originating in integratedcivic and voter education and electoral participation right from a young age.

OBJECTIVES:

In furtherance of this vision, the Electoral Literacy Club shall be established at our college with thefollowing objectives:

- To educate the targeted populations about voter registration, electoral process and related matters through hands on experience
- To familiarize the targeted populations with EVM and VVPAT and to educate them about robustness of EVM and integrity of the electoral process using EVMs
- To help the target audience understand the value of their vote to ensure that they exercise their suffrage right in a confident, comfortable and ethical manner
- To harness the potential of ELC members for carrying the electoral literacy in communities
- To facilitate voter registration for its eligible members who are not yet registered
- To develop a culture of electoral participation and maximize the informed and ethical voting and follow the principle 'Every vote counts' and 'No Voter to be Left Behind'

Electoral Literacy Club Composition:

Sl No	Name of The Faculty	Department	Designation
1	Dr H S Patil	Principal	Chairman
2	Mr V A Patil	Political Science	Nodal Officer
3	Mr K T Vhanhuve	Political Science	Nodal Officer
4	Mr Prathmesh Dalvi	BA	Secretary

5	Mr Shriram Satpute	BA	Member
6	Mr Yash Kamtane	BSc	Member
7	Mr Mahesh Vhatkar	BSc	Member
8	Ku Praniti Kamble	BSc	Member
9	Ku Sakshi Bansode	B.Com	Member
10	Class representatives of all streams		Member

Name of the Coordinator

Mr V A Patil

Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

S.B.Z. MAHAVIDYALAYA ✱ BARSHI ✱

Principal

Dr M B Gadekar

I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

Estd. 1969
www.sbzmb.org
।। सा विद्या या विमुक्तये ।।
E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com
Off : No. (02184) 222566

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's
Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi - 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)
Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. H S Patil
(MSc, MPhil, PhD)
I/c Principal

Electoral Literacy Club-2022-2023

An Electoral Literacy Club is a platform to engage school/College students through interesting activities and hands-on experience to sensitize them on their electoral rights and familiarise them with the electoral process of registration and voting. ELCs are also present in colleges and rural communities. At ELCs, learning meets fun. Activities and Games are designed to stimulate and motivate students provoking them to think and ask questions. Through ELC, Election Commission of India,aims at strengthening the culture of electoral participation among young and future voters.

VISION:

To make its utmost contribution to have an active democratic citizenry originating in integratedcivic and voter education and electoral participation right from a young age.

OBJECTIVES:

In furtherance of this vision, the Electoral Literacy Club shall be established at our college with thefollowing objectives

Electoral Literacy Club Composition:

- To educate the targeted populations about voter registration, electoral process and related matters through hands on experience
- To familiarize the targeted populations with EVM and VVPAT and to educate them about robustness of EVM and integrity of the electoral process using EVMs
- To help the target audience understand the value of their vote to ensure that they exercise their suffrage right in a confident, comfortable and ethical manner
- To harness the potential of ELC members for carrying the electoral literacy in communities
- To facilitate voter registration for its eligible members who are not yet registered
- To develop a culture of electoral participation and maximize the informed and ethical voting and follow the principle 'Every vote counts' and 'No Voter to be Left Behind'

Sl No	Name of The Faculty	Department	Designation
1	Dr M B Gadekar	Principal	Chairman
2	Mr V A Patil	Political Science	Nodal Officer
3	Mr K T Vhanhuve	Political Science	Nodal Officer
4	Ku Sakshi Kasbe	BA	Secretary
5	Ku Aarti Nanaware	BA	Member
6	Mr Kedar Khatal	BSc	Member
7	Ku Madhura Rajmane	BSc	Member
8	Ku Surabhi Ganacharya	BSc	Member
9	Ku Siddharth Bokephode	BSC	Member
10	Class representatives of all streams		Member

Name of the Coordinator
Mr V A Patil
Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke

S.B.Z. MAHAVIDYALAYA BARSHI

Principal
Dr M B Gadekr
I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

Estd. 1969 || सा विद्या या विमुक्तये || Off : No. (02184) 222566
www.sbzmb.org E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. H S Patil
(MSc, MPhil, PhD)
I/c Principal

Outward No. SBZMB/SR/2019-20
Date : 06/08/ 2019

Notice

All the members of the Electoral Literacy Club are informed that a meeting has been held on 8th August 2019 at Morning 11:00 AM, though all the members should attend the meeting on time.

Nodal Officer
Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

Principal
Principal
S.B.Z. Mahavidyalaya, Barshi
Dist. Solapur - 413 401 (Maharashtra)

ELECTORAL LITERACY CLUB

Minutes of the meeting

A Meeting was held on 8th August 2019 at Morning 11:00 AM, to Discuss about the Activity to be conducted by the Electoral Literacy Club. The following points were discussed.

1. To Discussed the Points that come up at the same time.
2. Special Activity to be Conducted For Voter Awareness under the Sveep program.

Members Present in the meeting.

Sr No	Name	Designation
1	Mr. V.A.Patil	Nodal Officer
2	Mr. K. T. Vhanhuve	Nodal Officer
3	Mr Asif Mulani	Secretary
4	Mr Shubhm Solapure	Member
5	Ku Pragati Shelke	Member
6	Ku Neetu Singh	Member
7	Kulbhushan Kandle	Member
8	Vishwjeet Raut	Member

Principal
S.B.Z. Mahavidyalaya, Barshi
Dist. Solapur - 413 401 (Maharashtra)

Estd. 1969 ।। सा विद्या या विमुक्तये ।। Off : No. (02184) 222566
www.sbzmb.org E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. M.B. Gadekar
(M.A., SET, B.Ed., M. Phil., Ph.D., PGDCA)
I/c Principal

Outward No. SBZMB/SR/2021-22/
Date : 23/11/2021

Notice

All the members of the Electoral Literacy Club are informed that a meeting has been held on 25th Novmber 2021 at Morning 11:00 AM, though all the members should attend the meeting on time.

Nodal Officer
Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

Principal
I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

ELECTORAL LITERACY CLUB

Minutes of the meeting

A Meeting was held on 25th Novmber 2021 at Morning 11:00 AM, to Discuss about the Activity to be conducted by the Electoral Literacy Club. The following points were discussed.

1. To Discussed the Points that come up at the same time.

2. Special Activity to be Conducted For Voter Awareness under the Sveep program.

Members Present in the meeting.

Sr No	Name	Designation
1	Mr. V.A.Patil	Nodal Officer
2	Mr. K. T. Vhanhuve	Nodal Officer
3	Mr Prathmesh Dalvi	Secretary
4	Mr Shriram Satpute	Member
5	Mr Yash Kamtane	Member
6	Mr Mahesh Vhatkar	Member
7	Ku Praniti Kamble	Member
8	Ku Sakshi Bansode	Member

S. B. Z. MAHAVIDYALAYA, BARSHI

I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

Estd. 1969 ।। सा विद्या या विमुक्तये ।। Off : No. (02184) 222566
www.sbzmb.org E-Mail :principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi.

P.B. No. 16, Zadbuke Marg, Jamgaon Road, Barshi – 413 401 Dist. Solapur (Maharashtra State)

Approved by Govt. of Maharashtra/Deptt. of Education & Social welfare/Gen.Aff. 15734 dt. 1/11/1969.

Dr. M.B. Gadekar
(M.A., SET, B.Ed., M. Phil., Ph.D., PGDCA)
I/c Principal

Outward No. SBZMB/SR/2021-22/
Date : 19 /11 /2022

Notice

All the members of the Electoral Literacy Club are informed that a meeting has been held on 22nd Novmber 2022 at Morning 11:00 AM, though all the members should attend the meeting on time.

Nodal Officer
Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

Principal
I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

ELECTORAL LITERACY CLUB

Minutes of the meeting

A Meeting was held on 22nd Novmber 2022 at Morning 11:00 AM, to Discuss about the Activity to be conducted by the Electoral Literacy Club. The following points were discussed.

1. To Discussed the Points that come up at the same time.
2. Special Activity to be Conducted For Voter Awareness under the Sveep program.

Members Present in the meeting.

Sr No	Name	Designation
1	Mr. V.A.Patil	Nodal Officer
2	Mr. K. T. Vhanhuve	Nodal Officer
3	Ku Sakshi Kasbe	Secretary
4	Ku Aarti Nanaware	Member
5	Mr Kedar Khatal	Member
6	Ku Madhura Rajmane	Member
7	Ku Surabhi Ganacharya	Member
8	Ku Siddharth Bokephode	Member

I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's

Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi

Democracy, Elections and Good Governance Course Benefited Students

Year Wise Students Data

	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	Total Students
B.A.-I	243	188	161	212	211	247	1262
B.S.C.-I	133	130	52	62	123	138	638
B.C.A.-I	37	65	55	48	60	84	349
B.B.A.-I	28	36	31	17	20	37	169
Total Students	441	419	299	339	414	506	**2418**

Asso.Prof.& Head
Dept.of Political Science
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya Barshi, Dist.Solapur.

S. B. Z. Mahavidyalaya, Barshi

I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke
Mahavidyalaya, Barshi

"लोकशाही पंधरवडा" साजरा करण्याबाबत-
"लोकशाही, निवडणूक व सुशासन" या विषयावर
सर्वसामान्यांसाठी सतत शिक्षण देण्याकरिता...

राज्य निवडणूक आयोग,महाराष्ट्र

क्रमांक- रानिआ/रापनों -२०१७/प्र.क्र. १४/का-११,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरू चौक,
मुंबई- ४०० ०३२.
दिनांक- ६ जानेवारी, २०१८.

भारतीय संविधानाच्या उद्देशिकेप्रमाणे भारत हा सार्वभौम, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाही, प्रजासत्ताक (Sovereign, Socialist, Secular, Democratic Republic) देश असून, त्यांनी त्रिस्तरीय लोकशाही पध्दत स्वीकारली आहे. ही लोकशाही बळकट करण्याच्या दृष्टीने सन १९९२ मध्ये ७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीद्वारे स्थानिक स्वराज्य संस्थांना "स्वतंत्र स्थानिक शासन" म्हणून सांविधानिक मान्यता देण्यात आली असून त्यांच्या निवडणुका निर्भय, मुक्त व पारदर्शकरित्या घेण्यासाठी प्रत्येक राज्यामध्ये स्वतंत्र राज्य निवडणूक आयोगाची स्थापना करण्यात आली.

२. लोकशाही बळकटीकरणासाठी जरी सर्व स्तरावर लोकांचा सक्रीय सहभाग आवश्यक असला तरीही गेल्या दोन दशकात झालेल्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांचा अनुभव लक्षात घेता अनेक मुद्द्यांवर आता कार्यवाही करणे आवश्यक झाले आहे, उदा. :-

(i) देशाच्या विकास प्रक्रियेमधील स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे महत्व, स्थान व भूमिका अधोरेखित करणे.

(ii) राज्य निवडणूक आयोग शासनापेक्षा स्वतंत्र असल्याची जाणीव करून देणे.

(iii) लोकशाहीचे संवर्धन, संरक्षण आणि बळकटीकरण (Preservation, Protection & Strengthening) करण्याची संपूर्ण जबाबदारी राज्य निवडणूक आयोग आणि शासनाबरोबरच सर्वांचीच आहे, याबाबत व्यापक कार्यक्रम हाती घेणे, इत्यादी.

३. वरील बाबी लक्षात घेता राज्य निवडणूक आयोगाने गेल्या २-३ वर्षांमध्ये अनेक नावीन्यपूर्ण उपक्रम हाती घेतले आहेत :-

(i) स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे व त्यांच्या निवडणुकांचे महत्त्व, याबाबत सर्व स्तरावरील अधिकारी व पदाधिकारी यांना अवगत करणे.

(ii) स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुका घेताना लोकसभा व विधानसभा निवडणुकांप्रमाणे सर्व काळजी व दक्षता घेणे.

(iii) स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांबाबत संशोधन करणे.

(iv) राज्यातील विद्यापीठे व महाविद्यालयांच्या प्रथम वर्गामध्ये प्रवेश घेणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांकडून प्रवेश अर्जाद्वारे "१८ वर्षे पूर्ण झाल्याबरोबर मी माझे नाव मतदार यादीत नोंदवून घेणार आहे", या आशयाचे प्रमाणपत्र घेणे;

(v) विद्यापीठे व महाविद्यालयांतील प्रथम वर्षाच्या सर्व विषयांसाठी "लोकशाही, निवडणूक व सुशासन" हा विषय अनिवार्य करणे, इत्यादी.

४. ७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीस २५ वर्षे पूर्ण झाल्याच्यानिमित्ताने राज्य निवडणूक आयोगाच्या पुढाकाराने दिनांक २ व ३ नोव्हेंबर, २०१७ रोजी "लोकशाही, निवडणुका व सुशासन" या विषयावर एक राष्ट्रीय परिषद मा. राज्यपाल महोदय व मा. मुख्यमंत्री महोदय यांच्या उपस्थितीत आयोजित करण्यात आली होती. या परिषदेमध्ये "लोकशाही सुदृढ करण्यासाठी सर्व लोकांना आवश्यक त्या सर्व विषयांवर सतत शिक्षणाद्वारे जागरुक करणे आवश्यक आहे" ही बाब दिसून आली. म्हणून "लोकशाही, निवडणुका व सुशासन" या विषयावर सर्व लोकांना सतत शिक्षण देण्यासाठी काही नवीन उपाययोजना करण्याची बाब राज्य निवडणूक आयोगाच्या विचाराधीन होती. सर्व बाबींचा विचार करून राज्य निवडणूक आयोग खालीलप्रमाणे आदेश देत आहे :-

आ दे श

(अ) राज्यामध्ये दरवर्षी २६ जानेवारी ते १० फेब्रुवारी या कालावधीत लोकशाही पंधरवडा साजरा करण्यात यावा.

(ब) प्रजासत्ताक दिनी दिनांक २६ जानेवारी रोजी होणाऱ्या सर्व शासकीय / निमशासकीय कार्यक्रमामध्ये मुख्य वक्त्यांच्या भाषणामध्ये "लोकशाही, निवडणूक व सुशासन" या विषयावर कमीत कमी ३ ते ४ वाक्ये असावीत. यामध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे महत्व; निर्भय, मुक्त व पारदर्शक निवडणुका घेण्यासाठी सर्व अधिकारी/कर्मचारी यांनी निर्भीडपणे काम करण्याची गरज; लोकशाही जोपासण्यासाठी व टिकविण्यासाठी सर्व लोकांनी जागरुक राहण्याची गरज, इत्यादी विषयांचा समावेश असावा.

(क) तसेच दिनांक २६ जानेवारी ते १० फेब्रुवारी या कालावधीत होणाऱ्या सर्व शासकीय व निमशासकीय कार्यक्रमांमध्ये व तसेच मुख्य वक्त्यांच्या भाषणामध्ये या विषयावर कमीत कमी ३ ते ४ वाक्ये असावीत. ("ब" प्रमाणे) "लोकशाही, निवडणूक व सुशासन" या विषयाचे बॅनर्स लावण्यात यावेत.

(ड) या कालावधीत (दिनांक २६ जानेवारी ते १० फेब्रुववारी) सर्वांच्या मदतीने मोठ्या प्रमाणावर वरील विषयावर (लोकशाही, निवडणूक व सुशासन) जनजागृती मोहीम हाती घेण्यात यावी, उदा.-

(i) विद्यापीठे व महाविद्यालयांमध्ये या विषयावर निबंध स्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा, इत्यादींचे आयोजन करावे.

(ii) सर्व उद्योग समूहांनी विशेष कार्यक्रमांचे आयोजन करावे.

(iii) संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे नवनिर्वाचित लोकप्रतिनिधी यांनी निवडणुकीच्या वेळी दिलेल्या वचनपूर्तीच्या अनुषंगाने खुलामंच/खुलीचर्चा यासारखे कार्यक्रम आयोजित करावेत.

(iv) वृत्तपत्रे, मासिके यासारख्या छापील, सोशल मीडिया व स्थानिक केबल नेटवर्क यांचा वापर करून उपरोक्त कालावधीत ७३ व ७४ वी राज्य घटना दुरुस्ती, त्याअनुषंगाने निर्माण करण्यात आलेली लोकशाहीची त्रिस्तरीय रचना, तसेच नागरिक व लोकप्रतिनिधी यांच्या जबाबदाऱ्या व कर्तव्य याबाबत माहिती द्यावी.

(v) आवश्यक त्या ठिकाणी होर्डिंग्ज, बॅनर्स, (टी.व्ही., रडिओ, प्रेस, इत्यादी) लावणे.

(vi) सर्वांची मदत घेणे, उदा. रेस्टॉरन्ट/हॉटेल्स, बँकांच्या शाखा, मॉल्स, इत्यादी

५. पंधरवडा योग्य रितीने साजरा करण्याच्या दृष्टीने सर्व विभागांच्या सचिवांनी त्यांच्या अधिनस्त सर्व कार्यालयांना आवश्यक त्या सर्व सूचना द्याव्यात.

६. जिल्हा स्तरावर जिल्हाधिकारी व महानगरपालिका स्तरावर महानगरपालिका आयुक्त; तसेच विभागीय स्तरावर विभागीय आयुक्त यांनी सर्व विभागांशी समन्वय साधून पंधरवड्याची रुपरेषा आखावी व पंधरवडा यशस्वीरीत्या साजरा होईल, याची दक्षता घ्यावी.

मा. राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

(श्रीधर चन्ने)
सचिव,
राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

प्रति,

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव
२. मा. मुख्यमंत्र्यांचे अपर मुख्य सचिव
३. सचिव (सर्व विभाग)
४. विभागीय आयुक्त (सर्व)
५. महानगरपालिका आयुक्त (सर्व)
६. जिल्हाधिकारी (सर्व)
७. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
८. सर्व विद्यापीठे
९. राज्य निवडणूक आयोगातील कार्यासने
१०. निवड नस्ती

PUNYASHLOK AHILYADEVI HOLKAR SOLAPUR UNIVERSITY, SOLAPUR

NAAC Accredited-2022
'B++' Grade (CGPA 2.96)

For All Faculties

Revised Syllabus of

Democracy, Elections and Good Governance

For All UG First year Semester - II

With effect from June – 2022

Structure for Democracy, Elections and Good Governance

	Name and type of the paper		L/P	Credit	Total Marks	UA
	Type	Name				
Class	For All UG Semester-II (First year)					
	Fundamental	Democracy, Elections and Good Governance	16	01	50	50

1) The credit earned by student with this course shall not be consideredfor calculation of SGPA/CGPA
2) This course is not considered as a passing head for counting passingheads for ATKT
3) Student must pass this subject for award of the degree

Preamble & Objective of the Course (Rationale)-

Rationale: *the rationale of the study is to make the pupils aware of the importance of democracy. What constitute democracy, what is its importance from the point of view of the role of individual and what exactly can a individual get if he performs his role well in the society. This module also aims to make the individual understand the different aspects of democracy and its implications in the overall development of the state. This module also secondly aims to face the Indian election program. Election have played a vital role in maintaining democracy in our country, India' Elections change Power in a peaceful way. The syllabus is introduced from the point of view that all students upon entering into the college, enroll themselves as voters and encourage and enthuse other members of the society to participate not only in election process but also electoral and political process in general.*

Democracy, Elections and Good Governance

[Credits: 01, Theory-(01)]

Total Theory Lectures- 16

- **Unit no. 1 - Democracy in India** (No. of Lectures 04)
  - Dimensions of Democracy: Social, Economic and Political
  - Decentralisation: Grassroots Level Democracy
  - Challenges before Democracy: women and marginalised sections of the society
- **Unit no. 2 - Election to Local Self Government Bodies** (No. of Lectures 04)
  - 73rd and 74th Constitutional Amendment Acts: Institutions at the local level and Role of State Election commission
  - Local Body Elections: Urban & Rural
  - Duties of an Individual towards electoral process
- **Unit no. 3 - Good Governance** (No. of Lectures 04)
  - Meaning and concept
  - Government and Governance
  - Good Governance initiatives in India
- **Unit no. 4 – Indian Elections and Voter Awareness Program** (No. of Lectures 04)
  - Jurisdiction of Election Commission of India and State Election Commission
  - The journey of Indian Election, Voter Registration and its documents
  - Voter Awareness Program (A) Electoral Literacy Club (B) Chunav Pathshala (C) Voter Awareness Forum (D) National Voters' Day

लोकशाही, निवडणूका व सुशासन

सोलापूर विद्यापीठ

।। विद्यया संपन्नता ।।

NAAC Accredited-2015
'B' Grade (CGPA-2.62)

लोकशाही

अ. प्रस्तावना :

लोकशाही हे मूळ इंग्लिश शब्द डिमॉक्रसी चे मराठी भाषांतर डिमॉक्रसी हा इंग्लिश शब्द डिमॉस आणि क्रॅटोस या ग्रीक शब्दांवरुन तयार झाला. डिमॉस याचा अर्थ सामान्य लोक तर क्रॅटोस म्हणजे सत्ता सामान्य लोकांची सत्ता हा लोकशाहीचा अर्थ आहे. शासनाला लोकांशी जोडणे हा लोकशाहीचा गाभा आहे. हाच गाभा अब्राहम लिंकन यांनी केलेल्या लोकशाहीच्या व्याख्येत व्यक्त झाला आहे. लिंकन यांच्या मते, "लोकांचे, लोकांनी केलेले, लोकांसाठीचे राज्य म्हणजे लोकशाही होय. "

व्यापक अर्थाने लोकशाही मध्ये खालील बाबींचा समावेश होतो.

१. ग रीब आणि वंचित लोकांच्या सत्तेची व्यवस्था.

२. असा शासन प्रकार की ज्यामध्ये लोक स्वत: प्रत्यक्षपणे राज्य करतात. यासाठी व्यावसायिक राजकारणी किंवा सरकारी अधिका-याची गरज लागत नाही.

३. अधिकार पदपरंपरा किंवा विशेषाधिकार यांच्या ऐवजी समान संधी आणि व्यक्तिगत गुणवत्ता यावर आधारित समाज.

४. सामाजिक विषमता कमी करण्यासाठी कल्याण आणि पुनर्वाटप यावर आधारित व्यवस्था.

५. बहुमताच्या सत्तेवर आधारित निर्णय प्रक्रियेची व्यवस्था.

६. अल्पसंख्य लोकांचे अधिकार आणि हित यांच्या सुरक्षेसाठी बहुसंख्यांक लोकांच्या अधिकारावर नियंत्रण ठेवणारी नियमांची व्यवस्था.

७. सार्वजनिक पदे भरण्यासाठी स्पर्धात्मक पद्धतीने जनमत आजमावणारी व्यवस्था.

८. लोकांचा राजकीय जीवनात सहभाग असून देखील जनतेचे हित जोपासणरी शासन व्यवस्था.

लोकशाहीचे प्रत्यक्ष आणि प्रातिनिधिक असे दोन प्रकार आहेत.

प्रत्यक्ष लोकशाही :- यालाच सहभागी लोकशाही असेही म्हणतात. इसवी सन पूर्व तिस-या शतकात ग्रीक देशातील अथेन्स या नगर राज्यात प्रत्यक्ष लोकशाहीची सुरुवात झाली. या लोकशाही प्रकारात नागरिक, नगर राज्याच्या व्यवहारात थेट सहभाग घेऊन शासनाला आपले मत मान्य करायला भाग पाडू शकत होते. या नगर राज्यात स्त्रिया आणि गुलाम सोडले तर प्रत्येक नागरिकाला राजकीय अधिकार होते. प्रत्यक्ष लोकशाही शासन (सरकार) आणि शासित (लोक) किंवा राज्य आणि नागरी समाजातील भेद नष्ट करते.

<u>प्रत्यक्ष लोकशाहीची वैशिष्ट्ये :</u>

- न ागरिकांना आपल्या स्वतःच्या भविष्याचे नियंत्रण करण्याचे अधिकार वाढविणारी व्यवस्था कारण हा शुद्ध शासन प्रकार आहे.
- राजकीय दृष्ट्या अत्याधुनिक आणि सुजाण नागरिक घडविते.
- स्वार्थी राजकारण्यांवर अवलंबून न राहता लोकांना स्वतःची मते आणि हित याबाबत व्यक्त होण्याची संधी देणारी व्यवस्था.

<u>प्रातिनिधीक लोकशाही :</u> यालाच मर्यादित किंवा अप्रत्यक्ष लोकशाही असे म्हणतात. ठराविक काळानंतर घेतले जाणारे मतदान असा प्रातिनिधिक लोकशाहीचा अर्थ सांगितला जातो. पण व्यापक दृष्ट्या शासनाच्या दैनंदिन व्यवहारात पूर्ण सहभाग असा त्याचा अर्थ आहे. निवडणूक प्रक्रिया ही सरकार आणि लोक यांच्यामध्ये नाते जोडणारी रचना आहे.

<u>प्रातिनिधिक लोकशाहीची वैशिष्ट्ये :-</u>

- लोकशाहीचा हा व्यवहार्य मार्ग आहे.
- य ा प्रकारात सामान्य लोकांवरील निर्णय घेण्याच्या जबाबदारीचे ओझे कमी केले जाते. राजकारणात श्रमांची विभागणी करणे शक्य होते.
- य ा प्रकारात शासितांना म्हणजेच लोकांना चांगले शिक्षण, तज्ञांचे ज्ञान, आणि अधिक अनुभव असलेल्या व्यक्तींचे मार्गदर्शन मिळू शकते.

<u>लोकशाहीची तत्वे</u>

१. <u>संमतीवर आधारित शासन :</u> लोकशाही हा लोकांच्या संमतीवर आधारित शासन प्रकार आहे. विवेकावर आधारित संमती मिळविण्यासाठी लोकांचे मन परिवर्तन करता येते. यासाठी खुल्या चर्चेचे वातावरण आवश्यक आहे. संमती दोन स्तरांवर मिळविली जाते.

अ) विधान सभेतील लोकप्रतिनिधींकडून, जिथे विरोधी पक्षांच्या सदस्यांना आपले मत मांडण्याचा पूर्ण अधिकार असतो.

ब) सार्वजनिक पातळीवर, जिथे लोक आणि नेता यामध्ये थेट संपर्क असतो.

२. <u>सार्वजनिक उत्तरदायित्व :</u> लोकप्रतिनिधीने जनतेला उत्तरदायी असले पाहिजे असा याचा अर्थ आहे. वर उल्लेख केल्याप्रमाणे लोकशाही हा लोकांच्या संमतीवर आधारित शासन प्रकार आहे. त्यामुळे शासन लोकांना जबाबदार आणि प्रतिसाद देणारे असले पाहिजे. लोकांच्या ज्या काही

आशा आकांक्षा असतील त्या शासनाने पूर्ण करण्यासाठी किंवा प्रत्यक्षात आणण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत. फक्त त्या देशाच्या संविधानात्मक चौकटीत असणे आवश्यक आहे.

३. बहुमताचे राज्य : आधुनिक प्रातिनिधिक लोकशाहीत शासन निवडण्यापासून ते विविध समिती गठीत करण्यासाठी निर्णय घेतले जातात. मंत्रिमंडळ, कार्यकारी मंडळे, आणि इतर समिती मधून बहुमताच्या आधारे प्रश्न सोडविले जातात. कारण हा लोकशाहीचा पद्धतीचा गाभा आहे. एक व्यक्ती एक मत या तत्वाच्या आधारे राजकीय समानता साध्य केली जाते. याचा अर्थ यामध्ये कोणीही विशेष अधिकाराद्वारे विशेष दर्जाची मागणी करणार नाहीत किंवा कोणत्याही वंचित घटकाच्या मागण्या दुर्लक्षित केल्या जाणार नाहीत. तसेच धर्म, वंश, जात, लिंग जन्मठिकाण किंवा संपत्तीची मालकी या मुद्यांच्या आधारे भेदभाव केला जाणार नाही. बहुमताची सत्ता हे तत्व बहुमताच्या शहाणपणावर अवलंबून असते.

चौकट १ : जनतेचे सार्वभौमत्व: याचा अर्थ लोकांची सत्ता असा होतो. राज्यसंस्थेला आणि शासनाला अधिकार देणे आणि तो टिकवून ठेवणे हे जनतेच्या संमतीवर अवलंबून असते. जनता आपल्या प्रतिनिधीमार्फत हे कार्य करते. म्हणजेच निवडून आलेल्या प्रतिनिधींकडे नव्हे तर लोकांकडे सर्वोच्च अधिकार असतात.

चौकट २ : संविधानाला सर्वोच्च स्थान : नियमांचे पुस्तक या अर्थाने संविधानाला सर्वोच्च स्थान असते, संसदेला नाही. संविधानातून येणार प्रत्येक कायदा हा इतर कायद्यांपेक्षा श्रेष्ठ असतो.

४. संविधानात्मक शासन आणि कायद्याचे राज्य : संविधानात्मक शासन म्हणजे कायद्याचे शासन. ते कोणत्याही व्यक्तीचे शासन असत नाही. बहुसंख्य लोकांची इच्छा प्रत्यक्ष कृतीत आणण्यासाठी लोकशाहीला प्रक्रिया, पद्धती आणि संस्थाची गुंतागुंतीची यंत्रणा गरजेची असते. जर कोणी कायद्याशी तडजोड केली तर प्रचंड भ्रष्टाचार आणि लोकशाहीचा -हास निश्चित असतो. यामुळे लोकशाही शासनाच्या स्थिरतेसाठी कायदा आणि संविधान यांची प्रस्थापित झालेली परंपरा असणे आवश्यक ठरते.

लोकशाही परिणामे : सामाजिक, आर्थिक, आणि राजकीय लोकशाही

सामाजिक लोकशाही

व्याख्या : भांडवलशाही आणि समाजवादी प्रक्रियांचा समावेश स्वीकारणारी लोकशाहीवादी कल्याणकारी राज्यसंस्था.

अर्थ : सामाजिक लोकशाही ही राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक विचारसरणी आहे. भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेच्या चौकटीत सामाजिक न्याय स्थापन करण्यासाठी तिचा आर्थिक आणि सामाजिक हस्तक्षेपाला पाठिंबा असतो. हे एक असे धोरणात्मक राज्य असते की ज्यामध्ये प्रातिनिधिक लोकशाही, उत्पादनाचे पुनर्वाटप करण्यासाठी उपाय, सार्वजनिक हितासाठी अर्थव्यवस्थेचे नियमन आणि कल्याणकारी राज्याच्या तरतुदी यांच्याशी बांधिलकी असते, सामाजिक लोकशाही ही भांडवलशाहीने जास्तीत जास्त लोकशाहीयुक्त, समानतेवर आधारित आणि एकनिष्ठ समाज निर्मितीसाठी वाटचाल करावी यासाठी उपयुक्त परिस्थिती तयार करण्याचे उद्दिष्ट बाळगते. उत्तर आणि पश्चिम युरोप मधील महत्वाच्या ठरलेल्या सामाजिक आर्थिक धोरणांशी तिचे नाते आहे. भारतात संविधानाच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांनी सामाजिक लोकशाहीचा आग्रहाने पुरस्कार केला.

सामाजिक लोकशाहीची मूलभूत तत्वे खालीलप्रमाणे आहेत.

१. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता : ही फ्रेंच राज यक्रांतीची घोषणा होती. तसेच ही तीन तत्वे आजच्या लोकशाही पक्षांची मूलभूत तत्वे म्हणून ओळखली जातात. एकोणिसाव्या शतकात भांडवलदारांच्या उदयाबरोबर या मूलभूत तत्वांची बांधणी सुरु झाली. विसाव्या शतकाच्या मध्यापर्यंत या तत्वांचा जगभर प्रभाव जाणवू लागला. राज्यसंस्था आणि समाज यांचे मूल्यमापन करण्यासाठी स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता ही तत्वे प्रमाण मानण्यात येऊ लागली.

२. संयुक्त राष्ट्रांच्या कायद्यांमध्ये प्रतिबिंब : संयुक्त राष्ट्रांच्या १९६६ च्या दोन मानवी हक्क करारानुसार मूलभूत स्वरुपाच्या नागरी, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्कांना सर्वोच्च मान्यता मिळाली. जगातील जवळपास सर्व देशांनी या हक्कांना मान्यता दिली आहे. जागतिक कायद्याचा पाया असे त्याचे स्वरुप आहे. मूलभूत हक्कांमुळे लोकशाहीची मूलभूत तत्वे औपचारिक कायदेशीर हक्कांमध्ये परिवर्तित झाली आहेत.

३. मूलभूत हक्क : लोकशाही देशांमध्ये मूलभूत हक्कांची संविधानात तरतूद केलेली असते. राज्यसंस्थेमध्ये हे व्यक्तीला दिलेले अधिकार आहेत. भारतामध्ये मूलभूत हक्क संविधानाच्या तिस-या विभागात नमूद केलेले आहेत. या मूलभूत हक्कांवर व्यक्तीने किंवा राज्यसंस्थेने बंधने आणली तर कोणीही नागरिक उच्च न्यायालयात किंवा सर्वोच्च न्यायालयात दाद मागू शकतो.

चौकट ३ : सहा मूलभूत हक्क

- समतेचा अधिकार
- स्वांतत्र्याचा अधिकार
- शोषणा विरुद्धचा अधिकार
- धर्म स्वातंत्र्याचा अधिकार
- शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक अधिकार
- घटनात्क उपाय योजनांचा अधिकार

आर्थिक लोकशाही : नागरिक भागधारक असलेली लोकशाही : हे सामाजिक आर्थिक तत्वज्ञान आहे. या मध्ये निर्णय घेण्याची प्रक्रिया एखाद्या मोठया कंपनीच्या - उद्योगाच्या भागधारकांकडून किंवा व्यवस्थापनाकडून नागरिकांकडे हस्तांतरित केली जाते. कामगार, ग्राहक, पुरवठाधार, शेजारी आणि सामान्य लोकांचा यात समावेश असतो. कोणतीही एक व्याख्या किंवा दृष्टीकोन आर्थिक लोकशाहीचे वर्णन करु शकत नाही. आर्थिक लोकशाहीच्या समर्थकांच्या मते आधुनिक आर्थिक संबंध हे त्यासाठी मोजाव्या लागणा-या किंमतीची (नुकसानाची) जबाबदारी घेत नाहीत. (उदा. सामाजिक किंवा पर्यावरण विषयक नुकसान) खाजगी नफ्यापुढे सार्वजनिक स्वास्थ्य दुय्यम मानले जाते. तसेच आर्थिक धोरणाबाबतचे निर्णय घेताना राजकारणाला लोकशाहीकडून मिळालेला हक्क देत नाहीत. या नैतिक समस्यांबरोबरच आर्थिक लोकशाहीकडून व्यवहारी दावेही केले जातात. भांडवलशाही मध्ये सामाविष्ट असलेले मागणी आणि पुरवठा यामधील अंतर कमी करण्याचा प्रयत्न आर्थिक लोकशाही करते.

राजकीय लोकशाही : राजक ीय लोकशाहीच्या द्वारे लोकांना नेतृत्व निवडण्याचा अधिकार आहे. तसेच नेत्यांनी मांडलेली धोरणे आणि पदावरील त्यांचे वागणे याला त्यांना जबाबदार ठरविता येते. संसदेत आपले प्रतिनिधी कोण असतील तसेच राष्ट्रीय आणि स्थानिक पातळीवरील सरकारचे नेतृत्व कोणाकडे असेल हे लोक निश्चित करतात. नियामित, खुल्या मुक्त वातावरणातील निवडणूंकामध्ये विविध राजकीय पक्षातील स्पर्धेतून ही निवड केली जाते. सरकार हे लोकांच्या संमतीवर आधारित असते. लोकशाहीत लोक सार्वभौम असतात. त्यांच्याकडे सर्वोच्च राजकीय अधिकार असतात. सरकारमधील नेतृत्वाला लोकांकडून सत्ता मिळते. नेतृत्वांकडे सत्ता तात्पुरत्या स्वरूपात राहते.

ब. विकेंद्रीकरण :

विकेंद्रीकरण ही एक राजकीय प्रक्रिया आहे. ज्यामध्ये प्रशासकीय सत्ता, सार्वजनिक साधन संपत्ती आणि जबाबदारी केंद्र सरकारकडून स्थानिक तळातील सरकारच्या घटकांकडे हस्तांतरित केली जाते. किंवा

अशासकीय संस्था तसेच समुदायावर आधारित संस्थाकडे दिली जाते. १९९३ मध्ये भारत सरकारने घटनात्मक सुधारणांचे कायदे मंजूर केले. या कायद्यांचा उद्देश पंचायत संस्था म्हणजेच भारताच्या ग्रामीण प्रातिनिधिक संस्थाना सक्षम बनविणे आणि त्यांचे लोकशाहीकरण करणे हा होता. ७३ व्या घटना दुरुस्तीनुसार संविधानाने तिस-या पातळीवरील (पहिली पातळी केंद्र सरकार, दुसरी राज्य सरकार) शासनाला म्हणजेच पंचायत राज्य संस्थाना अधिकृत मान्यता दिली. स्थानिक स्वराज्य सत्तेला किंवा पंचायत राज्य व्यवस्थेसाठी आवश्यक कायदेशीर बाबी निर्माण करण्यात आल्या. तेव्हापासून विकेंद्रीकरणाची प्रक्रिया गतिमान झाली आहे. ग्राम स्वराज्याचे उद्दिष्ट साध्य व्हावे या दिशेने प्रयत्न केले जात आहेत.

चौकट ४ : राजकीय, प्रशासकीय आणि आर्थिक विकेंद्रीकरण

राजकीय विकेंद्रीकरणामुळे धोरण निर्मितीची आणि कायदेविषयक सत्ता केंद्र सरकारकडून खालच्या स्तरावरील मंडळे किंवा स्थानिक परिषदांकडे हस्तांतरीत केली जाते. या संस्था लोकशाही पद्धतीने लोकांनी निवडून दिलेल्या असतात.

प्रशासकीय विकेंद्रीकरणामध्ये नियोजन आणि अंमलबजावणीची जबाबदारी स्थानिक नागरी सेवकांकडे सोपविली जाते. हे नागरी सेवक निवडून आलेल्या स्थानिक सरकारच्या अधिकारक्षेत्रात येतात.

आर्थिक विकेंद्रीकरणात महसूल (कर) गोळा करण्याचे आणि (पैसे) खर्च करण्याचे अधिकार मध्यम आणि स्थानिक सरकारकडे दिले जातात. (संदर्भ : जागतिक बँक)

विकेंद्रीकरणाची मुख्य वैशिष्ट्ये :

- सामाजिक हितसंबंधी गटांकडून आणि निवडणुकांच्या माध्यमातून धोरण निर्मात्यांवर (लोकप्रतिनिधींवर) लोकांचे नियंत्रण
- सर्व प्रौढ नागरिकांचे मतदानासाठी संस्थीभवन (उदा. एक व्यक्ती एक मत)
- राज्यसंस्थेकडून राजकीय स्वातंत्र्य
- बहुमतांच्या नियमानुसार धोरणासंबंधी निर्णय घेतले जातात.

स्थानिक संस्थाना उत्तरदायी कसे करता येईल ?

या विभागात आपण स्थानिक संस्थाना गरीब आणि राजकीय दृष्ट्या वंचित समूहांसाठी अधिक उत्तरदायी बनविण्यासाठी आवश्यक तीन घटकांचा विचार करणार आहोत.

- राजकीय जीवनाच्या विविध क्षेत्रात म्हणजेच मतदान, प्रचार, सभांना हजेरी, पद मिळविण्यासाठी प्रयत्न करणे (निवडणूक लढविणे), प्रतिनिधींवर दबाव टाकणे, या सर्वांच्या आधारे जागरुक

असणारे नागरिक. अशा जागरुक नागरिकांमुळे सत्तेच्या गैरवापरावर नियंत्रण ठेवून समतोल साधता येतो.

- शासनातील उच्च पदस्थ अधिकां-यांकडून आर्थिक आणि राजकीय पाठिंबा.
- अशा स्पर्धात्मक राजकीय पक्षांचे अस्तित्व की ज्यांची अधिमान्यता काही प्रमाणात तरी गरिबांना मदत करण्याच्या त्यांच्या क्षमतेवर अवलंबून असेल.

क. लोकशाहीपुढील आव्हाने :

भारतीय लोकशाहीपुढे काही मूलभूत आव्हाने आहेत : गरीबी, अशिक्षितपणा, कमी सहभाग, राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण, राजकीय हिंसाचार, भ्रष्टाचार, जमातवाद, प्रादेशिकतावाद इ. याशिवाय राजकीय (अ) सहभागाच्या बाबतीत महिला आणि वंचित समूहांचे प्रश्न अधिक महत्वाचे आहेत.

महिला

पितृसत्ता किंवा पुरुषप्रधानता कुटुंबानंतर राजकारणामध्ये मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात आहे. महिलांना देशात नेहमीच दुय्यम दर्जाचे नागरिक मानले जाते. त्यामुळे त्यांना राजकीय सहभागाच्या संधी फारच कमी असतात. अनेक ठिकाणी महिलांना निवडणुकीत त्यांच्या आवडीचा उमेदवार निवडण्याचा अधिकार नसतो. त्यांना कुटूंबप्रमुख (जो सर्वसाधारण पणे पुरुष असतो) सांगेल त्याच उमेदवाराला मतदान करावे लागते. लोकसभा, राज्यांच्या विधानसभा, स्थानिक स्वराज्य संस्थातील महानगरपालिका, नगर परिषद, जिल्हा परिषद, पंचायत समिती ते ग्राम पंचायत या विविध निवडणुकात महिलांच्या मतदानाचे प्रमाण फारच कमी असते. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांसाठी ३३% जागा आरक्षित असल्या तरी निवडणूक लढविण्याच्या बाबतीत फारच थोड्या महिला पुढाकार घेताना दिसतात. या जागा महिलांसाठी आरक्षित असल्याने राजकारणी लोकांचे कुटुंब किंवा कुटुंबातील पुरुष सदस्य पडद्यामागून नियंत्रण करतात.

वंचित लोकसमूह :

वंचित लोकसमूहांमध्ये दलित, आदिवासी, रोजंदारीवरील कामगार, मच्छिमार, बांधकाम मजूर आणि स्थलांतरित कामगार यांच्याही बाबतीत मतदानाचे प्रमाण फारच कमी दिसून येते. सरकारी यंत्रणा प्रत्येक वेळेस त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न करु शकत नाही. यासाठी या क्षेत्रात समाजाचे / समुदायाचे प्रयत्न गरजेचे आहेत. हे वंचित समूह नोंदणीकृत मतदार देखील नसतात. यामुळे यातील अनेक लोक निवडणुकीच्या प्रक्रियेबाहेर आणि त्यामुळे लोकशाहीच्या प्रक्रियेबाहेर असतात. यासाठी अशा वंचित लोकसमूहांना देशाच्या राजकीय परिघामध्ये आणणे आवश्यक आहे.

बहुपर्यायी प्रश्न

१. अप्रत्यक्ष लोकशाहीला ----- असेही म्हणतात.

अ) प्रातिनिधक　　ब) शाही　　क) नकारात्मक　　ड) जुनी

२. प्रत्यक्ष लोकशाहीची सुरुवात इसवी सन पुर्व तिसऱ्या शतकात ----- येथे झाली.

अ) इंडिया　　ब) इंग्लंड　　क) अथेन्स　　ड) अमेरिका

३. प्रातिनिधिक लोकशाहीत ----- सर्वोच्च अधिकार असतात.

अ) नेत्यांना　　ब) पक्षांना　　क) लोकांना　　ड) राजांना

४. संविधानात्मक शासन म्हणजे ---- शासन.

अ) कायद्याचे　　ब) पुरुषांचे　　क) हुकूमशहांचे　　ड) झुंडीचे

५. भारतात डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांनी ----- लोकशाहीचा आग्रहाने पुरस्कार केला.

अ) राजकीय　　ब) सामाजिक　　क) मर्यादित　　ड) यापैकी नाही

६. भारतीय राज्यघटनेत किती मूलभूत हक्कांचा समावेश करण्यात आलेला आहे ?

अ) चार　　ब) सहा　　क) दोन　　ड) दहा

७. भारतात स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांसाठी किती टक्के जागा राखीव आहेत ?

अ) ३३%　　ब) १५%　　क) ७०%　　ड) २७%

८. दलित, आदिवासी, रोजंदारीवरील कामगार, मच्छिमार यांना भारतात ----- समूह मानले जाते.

अ) पुढारलेले　　ब) वंचित　　क) राज्यकर्ते　　ड) यापैकी नाही

९. प्रातिनिधिक लोकशाहीमध्ये ----- प्रक्रिया शासन आणि लोकांना जोडते.

अ) न्यायालय　　ब) निवडणूक　　क) हुकूमशाही　　ड) भ्रष्टाचार

१०. सार्वजनिक उत्तरदायित्व म्हणजे लोकप्रतिनिधीने जनतेला ----- असले पाहिजे.

अ) विरोधी　　ब) उत्तरदायी　　क) बेजबाबदार　　ड) यापैकी नाही.

बहुपर्यायी प्रश्नांची उत्तरे

१. अ	२. क	३. क	४. अ	५. ब
६. ब	७. अ	८. ब	९. ब	१०.ब

निवडणूका

स्थानिक स्वराज्य संस्था करिता निवडणुका

भारत हे जगातील लोकशाही असलेला मोठा देश आहे. आपण ठराविक कालावधीनंतर निवडणूका घेतल्यामुळे हे आपणाला शक्य झाले असे म्हणता येईल.

(अपवाद १९७६ ची आणीबाणी) भारतातील राज्य घटना भारतीय लोकांना आपले प्रतिनिधी आणि शासन निवडण्याचा अधिकार प्रदान करते. हे निवडणूकीच्या माध्यमातून तीन स्तरावर पार पाडले जाते.

१. राष्ट्रीय पातळीवर

२. राज्य पातळीवर

३. स्थानिक पातळीवर

१. राष्ट्रीय पातळीवर : स्तरावर लोक ५ वर्षाकरिता त्यांच्या प्रतिनिधींना प्रत्यक्ष मतदानाद्वारे लोकसभेला निवडून देतात. निवडून आलेला प्रतिनिधी हा संसदेचा त्या मतदार संघाचा प्रतिनिधी असतो. लोकसभेचे ५४३ प्रतिनिधी हे लोकाकडून प्रत्यक्ष मतदानाद्वारे निवडले जातात. वेगवेगळ्या पक्षांच्या उमेदरावारांना लोक मत देतात. सर्वाधिक मते मिळविणारा उमेदवार निवडून येतो. राज्यसभेचे प्रतिनिधी लोकसभा व विधानसभा प्रतिनिधीमार्फत अप्रत्यक्षपणे निवडले जातात.

२. राज्यस्तरीय (राज्यपातळी) : राज्यापातळीवर देखील लोकशाही शासन पद्धतीचा स्विकार केला आहे. या पातळीवर त्या राज्यातील लोक प्रत्यक्ष मतदानाद्वारे लोकांची नियुक्ती विधान सभेकरिता करतात. (५ वर्षाकरिता) अशा तऱ्हेने निवडून आलेला प्रतिनिधी हा विधान सभेचा त्या मतदार संघाचा प्रतिनिधी असतो. महाराष्ट्रात २८८ विधानसभेचे सदस्य आहेत. जे महाराष्ट्रीय लोकाकडून प्रत्यक्ष मतदानाने निवडले जातात.

३. स्थानिक पातळी : भारतीय राज्यघटनेने चांगल्या शासनाच्या उद्देशाने १९९० पासून आणखीन एका स्तरासची जोड दिली आहे. ग्रामीण आणि शहरी स्थानिक स्वराज्स संख्याच्या माध्यमातून हे स्तर जोडले आहे. या प्रकरणात आपण शहरी आणि ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था, यांच्य विषयी सविस्तर माहिती घेणार आहोत.

स्थानिक पातळीवरील संख्या : आपल्या देशाला लाभलेला भौगोलिक विस्तार त्याच बरोबर सामाजिक व सांस्कृतिक विविधता आपल्या देशाला वैशिष्ट्यूपर्ण बनविते. आपल्या देशातील प्रचंड लोकसंख्या शासनासमोर अनेक प्रश्न निर्माण करते. आपल्या राज्यघटनेतून केंद्र आणि राज्यशासनात अधिकार आणि

कार्याची विभागणी तीन सूचीच्या माध्यमातून घटनेच्या VII व्या भागात मांडले आहे. परंतु बदलत्या काळानुसार व शासनाच्या वाढत्या जबाबदारीमुळे लोकांच्या समीप समवादी शासन व्यवस्थेची आवश्यकता भासू लागली. जेथे लोक स्वतः शासनात भाग घेवू शकतील आणि आपल्या अडचणी सोडविण्यासाठी प्रतिनिधीची निवड करतील. १९९३ साली भारतीय संसदेत एक ऐतिहासिक घटना दुरुस्ती विधेयक पारित झाले. ७३CAA व ७४ AA या दुरुस्ती भारतात स्थानिक लोकशाही आणि स्थानिक शासन संस्थेचे पुरस्कार करतात.

७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्ती व त्यातील तरतुदी :

७३ व ७४ घटना दुरुस्तीने पंचायत राज पद्धतीचा ग्रामीण भागात तर नगरपालिकांना शहरी भागात घटनात्मक दर्जा प्राप्त झाला. भारताच्या स्थानिक शासनाचा ऐतिहासिक पार्श्वभूमी प्राप्त झाली आहे. पंचातय म्हणजेच व गावातील पात्र प्रौढ व्यक्तीची समिती भारतात प्राचीन काळापासून अस्तित्वात होती. सर चार्लस मेटकाफ गावातील समुदायींना खेडे गणराज्य असे संबोधले. परंतु काळाच्या ओघात हे समुदाय लुप्त झाले. परंतु स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर भारत सरकार वेगवेगळ्या समिती तसे बलवंतराव समिती, अशोक मेहता समिती, आणि इतर समितीची नियुक्ती करुन ह्या संख्या पुर्नजिवित करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु दुर्देवाने ते अपयशीच ठरले. १९९० मधील उदारीकरणामुळे विकेंद्रीकरणाला चालना मिळाली. आणि शेवटी ७३ व ७४घटना दुरुस्तीने भारतीय संसदेने घडवून आणली. घटनेतील कलम ४० च्या DPSP ची अंमलबजावणीसाठी या दुरुस्तीने झाले. यामुळे यातले XI आणि XIA भाग वाढले, पंचायत राजशी संबंधीत असलेले कलम २४३ ते २४३ "०" शहरी भागातील स्थानिक शासना संबंधित असलेले कलम २४३ P ते २४३ ZG या कलमात व्यापते. व या दुरुस्तीमुळे राज्यघटनेच्या ११ व्या व १२ व्या भागात (परिशिष्ठ) वाढ झाली. ११ व्या परिशिष्टात ग्रामीण प्रशासनाची २९ कार्ये तर १२ व्या परिशिष्ठेत शहरी स्थानिक प्रशासनासाठी १८ कार्य यांचे वर्णन आहे.

वरील दोन दुरुस्तीमुळे आपल्या शासनाच्या संघराज्याच्या चौकटीत तिसऱ्या स्तराची वाढ झाली आणि अशा तऱ्हेने भारत हे तीन स्तरीय लोकशाही संघराज्याचे एकमेव उदाहरण बनले आहे.

केंद्रशासन
↓
राज्यशासन
↓
स्थानिक शासन
↓

पंचायत	नगरपालिका
↓	↓
जिल्हा पंचायत	महानगरपालिका
↓	↓
पंचायत समिती	नगरपरिषदा
↓	↓
ग्रामपंचायत	नगरपंचायत

१) ग्रामसभा किंवा वार्डसभा (बैठक)

ग्रामसभा ही स्थानिक पातळीवर जाणीवपूर्वक निर्माण केलेली संस्था आहे. पंचायत राज्यव्यवस्थेत ग्रामसभेला महत्वपूर्ण स्थान आहे. काही राज्यात गावातील प्रौढ नागरिकांना ग्रामसभेचे सदस्य मानले आहेत. तर काही राज्यात गावातील केवळ मतदार यादीत नाव असणाऱ्या नागरिकांनाच ग्रामसभेचे सदस्य मानले आहे. प्रत्येक घटक राज्याचे कायदे मंडळ ग्रामसभेचे अधिकार व कार्ये निश्चित करतात.

कलम २४३ (A) नुसार प्रत्येक गावासाठी एक ग्रामसभा असेल १८ वर्षावरील नागरिक मतदार हे ग्रामसभेचे घटक असतात. ग्रामसभा म्हणजे गावातील सर्व मतदाराची सर्वसाधारण सभा होय. प्रत्यक्ष सहभाग वाढतो. त्यामुळे ते प्रतिनिधींना प्रश्न विचारु शकतात. तसेच अंदाजपत्रकाला मान्यता देऊ शकतात. अशा तऱ्हेने हे स्थानिक पातळीवरील एक प्रकारे संसद आहे.

ग्रामसभेच्या बैठका : प्रत्येक आर्थिक वर्षात ग्रामसभेच्या किमान दोन बैठका (सभा) घेतल्यास पाहिजेत अशी तरतुद करण्यात आली आहे.

ग्रामसभेच्या इतर दोन सभा १५ ऑगस्ट व २६ जानेवारी रोजी घेतल्या जातात. तर ग्रामसभेची आर्थिक बैठक सुरवातीनंतर दोन महिन्याच्या आत घेतली जाते. तर दुसरी बैठक नोव्हेंबर महिन्यात घेतली

जाते. बैठक बोलाविण्याची जबाबदारी सरपंच व उपसरपंचावर असते. ग्रामसभेची बैठक न बोलाविण्यास योग्य कारण होते / नाही. या प्रश्नाचा निर्णय जिल्हाधिकारी देतो.

ग्रामसभेच्या अध्यक्षपदी सरपंच असतो.

१. ग्रामसभेची गणपूर्ती (फोरम) : ग्रामसभेच्या गणपूर्तीसाठी मतदाराच्या यादीत सामाविष्ट असलेल्या १५ टक्के किंवा १०० मतदार यापैकी जी संख्या कमी असेल तितकी उपस्थिती आवश्यक मानली जाते. ग्रामपंचायती विरुध्द अविश्वासाचा ठराव दाखल करुन ग्रामसभेच्या एकूण सदस्यांच्या किमान २/३ बहुमताने तो संमत करण्याचे अधिकार ग्रामसभेला देण्यात आलेले आहेत. ग्रामसभेची बैठक घेण्यापूर्वी गावातील लोकांना सभेची नोटीस किमान सात दिवस अगोदर मिळावी.

प्रत्येक आर्थिक वर्षात ग्रामपंचायतीच्या किमान दोन सभा घ्याव्यात.

२. SC/ST व महिलांसाठी आरक्षण : समाजातील सर्व घटकांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात प्रतिनिधित्व देण्याच्या हेतूने एस. सी. व एस. टी. साठी आरक्षण आहे. त्याच बरोबर १/३ जागा ह्या स्त्रियांसाठीराखीव ठेवण्यात आलेल्या आहेत. महाराष्ट्र, गुजरात व मध्यप्रदेश मध्ये आज पंचायतराज्यामध्ये स्त्रियांना ५०% आरक्षण देण्यात आलेले आहे.

३. राज्यनिर्वाचन आयोग : या घटना दुरुस्तीने राज्य निर्वाचन आयोगाला शहरी व ग्रामीण भागात स्थानिक स्वराज शासनाकरिता निवडणूका घेण्याचे सुचित करते. यामध्ये महानगरपालिका नगरपालिका, पंचायत, ग्रामपंचायत, शहरी पातळीवर जिल्हा परिषद, जिल्हा पंचायती यांचा समावेश होतो.

या घटनादुरुस्तीचे कलम २४३-K आणि २४३ ZA यांचे प्रयोजन केले आहे. यामध्ये निर्वाचन आयोग स्थापन करण्यात आले. ७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीचा मुख्य उद्देश म्हणजे राज्यनिवडणूक आयोगाला स्वतंत्र दर्जा देणे ज्यामुळे विना अडथळा व स्वच्छ निवडणूका पार पाडले जातील.

स्थानिक पातळीवर निवडणूक प्रक्रियेत नागरिकांची भूमिका

लोकशाही ही एकशासन पद्धत आणि जीवन प्रणाली म्हणून यशस्वी होण्यासाठी लोकांना निवडणूक प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग आवश्यक आहे.

खालील सूचित केलेली कृती आपल्याला नागरिक म्हणून प्रक्रियेतील आपली भूमिका समजून घेण्यास मदत करते.

१) स्थानिक प्रतिनिधी (निवडून आलेले) यांचे नावाचा शोध घेणे, निवडणूकीपूर्वी त्याने दिलेली वचने तसेच त्याने तुमच्या भागात किती काम केले याची नोंद घेणे

२) तुम्ही राहत असलेल्या भागात तुमच्या नावाने मतदार यादीत नोंद करणे, ज्यामुळे तुम्ही केंद्र राज्य तसेच स्थानिक निवडणूकीत मतदान करण्यास पात्र होता. पत्ता बदलल्यास नोंदणी व त्याप्रमाणे बदलावे, मतदारनोंदणी आता ऑनलाईन देखील करता येते.

३) ग्रामपंचायत, जिल्हा परिषद, महानगरपालिका यांना भेटी द्या.

४) ग्रामसभा किंवा वार्ड सभेला उपस्थित रहा.

५) शहरी आणि ग्रामीण स्थानिक संख्याचे कामे तपासून पहा.

६) तुमच्या भागातील समस्या आव्हाने, अडचणी शोधून काढा. त्यांचा अजेंडा काय होता ? त्या पक्षाची विचारसरणी काय आहे ? त्याचे निवडणूक चिन्ह कोणते ? स्थानिक प्रश्न सोडविण्यासाठी ते प्रश्न कितपत योग्य आहे ?

बहुपर्यायी प्रश्न

१. भारतीय लोक राष्ट्रीय पातळीवर ----- त्यांचे प्रतिनिधी प्रत्यक्षपणे निवडतात.

अ) लोकसभेसाठी ब) राज्यसभेसाठी क) विधानसभेसाठी ड) विधानपरिषदेसाठी

२. लोकांकडून प्रत्यक्षपणे निवडल्या जाणाऱ्या लोकसभेत ----- सदस्य असतात.

अ) २५० ब) ५४३ क) ५०० ड) ७५०

३. राज्यसभेचे सदस्य ----- निवडले जातात.

अ) प्रत्यक्षपणे ब) अप्रत्यक्षपणे क) खासगीपणे ड) यापैकी नाही

४. महाराष्ट्राच्या विधानसभेत ----- सदस्य आहेत.

अ) ५४३ ब) २४४ क) २८८ ड) २५०

५. ----- ही भारतीय संसदेची स्थानिक पातळीवरील प्रतिकृती आहे.

अ) लोकसभा ब) विधानपरिषद क) ग्रामसभा ड) राज्यसभा

६. भारतीय राज्यघटनेच्या ७३ व्या घटनादुरुस्तीद्वारे ग्रामीण भागातील पंचायती राज्य व्यवस्थेला ----- मान्यता मिळाली.

अ) कायदेशीर ब) नैतिक क) ऐतिहासिक ड) भौगोलिक

७. ७३ व्या आणि ७४ व्या घटनादुरुस्ती कायद्याद्वारे आपल्या संघराज्य चौकटीत तिस-या स्तरावरचे शासन निर्माण करण्यात आले, त्याला ----- शासन म्हणतात.

अ) केंद्रीय ब) राज्य क) राष्ट्रीय ड) स्थानिक

८. महाराष्ट्राच्या पंचायत राज्य संस्थामध्ये ----- जागा महिला उमेदवारांसाठी राखीव आहेत.

अ) ५०% ब) ३०% क) ३३% ड) यापैकी नाही

९. ग्रामीण आणि शहरी स्थानिक शासनामध्ये अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींसाठी आरक्षित ठेवलेल्या जागा त्यांच्या लोकसंख्येच्या ----- असतात.

अ) ३३% ब) ५०% क) प्रमाणात ड) २५%

१०. महानगरपालिका ही ----- स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा भाग आहे.

अ) शहरी ब) ग्रामीण क) दोन्ही ड) केंद्रीय

बहुपर्यायी प्रश्नांची उत्तरे

२. अ	२. ब	३. ब	४. क	५. क
६. अ	७. ड	८. अ	९. क	१०. अ

सुशासन (Good Governance)

प्रस्तावना :-

सुशासन म्हणजे ज्या शासनाची रचना व कार्यपध्दती ही जबाबदार, पारदर्शक, प्रतिसादात्मक, कायद्याचे राज्य, समता वंचितांचे सबलीकरण आणि व्यापक लोकसहभाग यावर आधारित असते. जेव्हा शासनाची धोरण निर्मिती आणि अंमलबजावणीच्या प्रक्रियेत वरील तत्वांचा समावेश असतो त्यालाच सुशासन असे म्हणता येईल.

सुशासनाचा अर्थ :-

जागतिक बँकेने १९८९ साली प्रकाशित केलेल्या सहारा-आफ्रिकी उपखंडावरील आपल्या दस्तऐवजात (अहवालात) सुशासनाची संकल्पना प्रथम मांडली. या अहवालातून सुशासनाची चार मूलभूत वैशिष्ट्ये मांडण्यात आली.

१) सार्वजनिक क्षेत्राचे व्यवस्थापन (Public Sector Management)

२) शासनाचे उत्तरदायित्व (Accountability of Government)

३) विकासाचे कायदेशीर प्रारुप (Legal Framwork for Development)

४) माहिती व पारदर्शकता (Information & Transparency)

भारतासारख्या लोकशाही राज्यात शासकीय व्यवस्था लोकशाही तत्वावर आधारीत आहे. शासनामध्ये लोकसहभागाचे कायदेशिररित्या निर्धारण आवश्यक आहे.

गव्हर्नन्स या संज्ञेत शासन (Government), खाजगी क्षेत्र (Private Sector), बिगर शासकीय क्षेत्र (NGO), आणि नागरी समाज (Civil Society) यांचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे.

सुशासन संकल्पनेचा उदय :-

१९८० च्या दशकात उत्तम कारभार प्रक्रिया/सुशासन (Good Governance) ही संकल्पना उदयास आली. हा काळ पश्चिमी जगतात नवउदारमतवादी (Neo-liberal) राज्याचा काळ होता. या विचाराने 'राज्यसंस्थेचे कल्याणकारी रुप' अनेक कारणांमुळे नाकारले. सार्वजनिक क्षेत्रातील अकार्यक्षमता, भ्रष्टाचार, दफ्तर दिरंगाई, अधिकारांचे अतिरिक्त केंद्रिकरण, ताठर भूमिका, राजकीय हस्तक्षेप इत्यादी दोषांनी युक्त असते. त्याऐवजी 'खाजगी क्षेत्रास मुक्त वाव दिल्यास समाजाचा विकास जलद गतीने होईल' असा युक्तीवाद करण्यात आला. राज्याच्या सक्रिय भूमिकेऐवजी स्पर्धेच्या तत्वावर आधारित बाजारयंत्रणा म्हणजेच खाजगी क्षेत्रास समर्थन दिले पाहिजे, ज्यामुळे लोकांच्या निवडीस योग्य

वाव मिळू शकेल. थोडक्यात नियंत्रित अर्थव्यवस्थेऐवजी उदारमतवादी, मुक्त अर्थव्यवस्थेचा स्विकार केला गेला.

पश्चिमात्य देशात राज्यविषयक बदललेल्या या भूमिकेचा स्वीकार अविकसित, विकसनशील, तिसऱ्या जगाला देखील करावा लागला. १९८० च्या दशकात अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक समस्या सोडविण्यात शासनास आलेले अपयश यामुळे तिसऱ्या जगातील बहुतांश राष्ट्रांना 'परकीय चलना' च्या पेचास (Foreign Exchange Crisis) सामोरे जावे लागले. त्यातून मार्ग काढण्यासाठी ही राष्ट्रे जागतिक बँक तसेच आंतरराष्ट्रीय नाणे निधीकडे गेली. पश्चिमी राष्ट्रांचा प्रभाव असणाऱ्या या आंतरराष्ट्रीय वित्तसंस्थांनी मात्र 'आर्थिक पुर्नरचना कार्यक्रम' (SAP- Structural Adjustment Programme) स्वीकारण्याच्या अटीवरच या राष्ट्रांना वित्तीय सहाय्य देण्याचे मान्य केले. परिणामी तिसऱ्या जगाला उदारीकरणाच्या प्रक्रियेचा स्वीकार करावा लागला. उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण या प्रक्रियेचा परिपाक म्हणून चांगली कारभार प्रक्रिया/सुशासन (Good Governance) या संकल्पनेचा उदय झाला. या संकल्पनेच्या उदयाची पुढील कारणे सांगता येतील.

१) सोव्हिएत रशियाचे पतन व साम्यवादी राजवटींची पीछेहाट.

२) विकास प्रशासनास आलेले अपयश.

३) तिसऱ्या जगातील राष्ट्रांमध्ये निर्माण झालेला परकीय चलन पेच.

'जागतिक बँकेने' १९९२ मध्ये प्रसिध्द केलेल्या कारभार प्रक्रिया/शासन-प्रशासन प्रक्रिया आणि विकास [Governance & Development] या दस्तऐवजात सुशासनाची संकल्पना अधिक स्पष्ट केली.

<u>जागतिक बँकेच्या दस्तऐवजात सुशासनासंबंधीच्या पूर्व अटी आवश्यक बाबी अधोरेखित केल्या आहेत त्या पुढीलप्रमाणे :-</u>

१) शासन ही एक निरंतर [Continuous] चालणारी प्रक्रिया आहे.

२) शासनास अपेक्षित दिशा [Direction] देता येणे शक्य आहे.

३) शासनकाळाच्या ओघात आपोआप 'सुशासन' बनत नाही. तर त्यासाठी जाणीव-पूर्वक [Efforts] प्रयत्न करावे लागतात.

४) राज्यकर्ते आपसुकपणे सुशासनाची निर्मिती करणार नाहीत, त्यामुळे नागरिकांनीच सुशासनाची मागणी केली पाहिजे. त्यासाठी प्रसंगी शासनावर दबावही आणला पाहिजे.

५) नागरिकांची ही क्षमता साक्षरता प्रसार व वाढ, शिक्षण प्रसार, रोजगारांच्या संधीतील वाढ इत्यादी घटकांमुळे वाढवता येते, वृध्दींगत करता येते.

६) शासनाने नागरिकांच्या या मागण्यास योग्य प्रतिसाद दिला पाहिजे.

७) सुशासन प्रस्थापित करण्याच्या अथवा प्रत्यक्षात आणण्याचा प्रक्रियेत कर्जदार, निधी पुरवठा करणाऱ्या वित्तीय संस्था व इतर बाह्य अभिकर्ते [Outsidractors Actors] संसाधने व संकल्पनांच्या पातळीवर सहाय्य करु शकत असले तरी हा बदल/परिवर्तन चिरंतन [Sustainable] ठरविण्यासाठी त्या-त्या समाजामध्ये खोलवर रुजणे आवश्यक आहे. (बाह्यशक्तींनी थोपण्यापेक्षा) उपरोक्त पार्श्वभूमीच्या संदर्भात 'विकास व सुशासन' हे विकास प्रशासनाचे नवे परिप्रेक्ष्य (Paradigm) म्हणून पुढे आले. त्याची वैशिष्ट्ये आंतरराष्ट्रीय वित्तीय संस्थांनी निर्धारित केलेली होती.

<u>राष्ट्रकुल परिषद व सुशासन (१९९१)</u>

१९९१ च्या हरारे राष्ट्रकुल परिषदेने केलेल्या जाहीरनाम्यात सुशासन, लोकशाही, मानवी हक्क व कायद्याचे अधिराज्य या संकल्पना रुजविण्यासाठी एक क्रांती आराखडा तयार करण्यात आला. त्यातून राष्ट्रकुल परिषदेतील राष्ट्रांची सुशासन संबंधीची दृष्टी व बांधिलकी व्यक्त होते.

१) सार्वजनिक मूल्यांचा योग्य सन्मान.

२) स्त्री-समता

३) सार्वत्रिक शिक्षण

४) चिरंतन विकासास प्रोत्साहन

५) दारिद्र्य निर्मूलन

६) समाजातील सर्व घटकांना विकासाचे लाभ उपलब्ध करुन देणे.

७) पर्यावरण संरक्षण.

८) राष्ट्रसंकुल परिषदेतील लहान/छोट्या सदस्य राष्ट्रांना त्यांच्या विशिष्ट आर्थिक व सुरक्षेसंबंधी समस्या सोडविण्यात सहाय्य करणे.

<u>सुशासनाच्या संकल्पनेत पुढील घटकांचा समावेश होतो.</u>

१) आर्थिक उदारीकरण	-	खाजगी क्षेत्रास वाव
२) राजकीय अनेक सत्तावाद	-	विकेंद्रीकरण, सत्तेची अनेक केंद्रे, लोक सहभाग
३) सामाजिक विकास	-	मानवी हक्क, कायद्याचे अधिराज्य, स्वतंत्र व स्वायत्त न्यायव्यवस्था व मुक्त प्रसार माध्यमे

४) प्रशासकीय उत्तरदायित्व	-	पारदर्शकता, कार्यक्षमता, परिणामकारकता
५) सार्वजनिक क्षेत्रातील सुधारणा कार्यक्रम	-	धोरणात्मक नियोजन, बदलाचे नियोजन

सुशासन : जुन्या व नव्या व्यवस्थापन मूल्यांचा समन्वय

'गव्हर्नन्स' ही एक मूल्य तटस्थ प्रक्रिया असून 'गुड गव्हर्नन्स' म्हणजे गुणात्मक, मूल्यात्मक प्रक्रिया होय. लोकशाही चौकटीत कार्यक्षम व प्रभावी प्रशासनाची हमी देणे म्हणजे सुशासन होय. यात लोकांच्या जीवनमानाचा दर्जा उंचावण्यासाठी उद्देशपूर्ण व विकासात्मक प्रशासनाचा स्वीकार करणे अभिप्रेत आहे. व्यवस्थेची कार्यक्षमता, अधिमान्यता व विश्वासार्हता वाढविण्यासाठी कारभाराबाबत नव्या मूल्यांची स्वीकार करणे महत्वाचे ठरते. प्रशासनातील सकारात्मक गुणधर्म प्रस्थापित करुन, प्रभावी करुन नकारात्मक बाबींचे उच्चाटन केले जाते. थोडक्यात या संकल्पनेद्वारे लोकाभिमुखता, लोकसहभाग आणि मूल्यात्मकता या कार्यक्षम अधिमान्य व विश्वासार्ह कारभारव्यवस्थेच्या वैशिष्ट्यांचा निर्देश केला जातो.

ट

ठ ाख्या :-

पई पानंदिकर :- आपल्या नागरिकांना शांततामय, शिस्तबध्द, योग्य प्रगमनशील व सहभागात्मक जीवन जगता यावे यासाठी राष्ट्र-राज्याने प्रयत्नशील असणे म्हणजे सुशासनाच्या अवलंब करणे होय.

विवेक चोप्रा :- 'समाजाची मूलतत्वे अधोरे खत करुन ती प्रत्यक्षात आणण्यासाठी निरंतर प्रयत्न करणे.'

सुशासनाची संकल्पना कायद्याची अधिराज्य [Rule of Law] मानवी हक्क, सहभागात्मक लोकशाही आणि लोकशाहीकरण या संकल्पनांवर भर देते. त्यामुळे जुन्या लोकप्रशासनातील तांत्रिक व्यवस्थापनात्मक दृष्टिकोन मागे पडला आहे. महत्वाचे म्हणजे सुशासनाची संकल्पना राजकीय सिध्दांतातील लोकशाही, मानवी हक्क, लोकांचा सहभाग, पारदर्शकता, उत्तरदायित्व या मूल्यांचा लोकव्यवस्थापनाशी मेळ घालण्याचा प्रयत्न करते. मूल्यांचा म्हणजे लोकप्रशासनातील व्यवस्थापकीय दृष्टिकोन व मूल्यात्मक दृष्टिकोन यांचे संतुलन / मिश्रण / सुवर्णमध्य सुशासनात आढळतो. त्यामुळे सुशासनाची संकल्पना लोकप्रशासनातील दोन कळीच्या मुद्यांचा अर्थपुर्ण मेळ घालण्याचा प्रयत्न करते.

१) निर्धारित उदिष्ट साध्य करण्यासाठी संघटनेचे व्यवस्थापन कसे करावे ?

२) संघटनेचे चलनवलन/संघटनेचा कारभार पाहतांना लोकप्रशासनाने काही मूल्यांचे भान ठेवले पाहिजे.

चांगले व्यवस्थापन करतानाच संघटनेच्या विकास कार्यक्रमांचा समाजातील सर्व घटकांना लाभ झाला

पाहिजे. त्या कार्यक्रमात लोकांचा सहभाग वाढला पाहिजे. त्यात पारदर्शकता आली पाहिजे. या बाबींचीही काळजी घेतली जाते.

सुशासनाच्या संकल्पनेतूनच खालील ३ महत्वाचे घटक नव्याने पुढे आले आहेत.

१) नागरी समाजाची सक्रिय भूमिका-

सुशासनाने नागरी समाजाची संकल्पना पुढे आणली आहे. 'नागरी समाज स्वयंसेवी, स्वयंचलित, स्वावलंबी समान मूल्यव्यवस्थेने बांधलेल्या लोकांचा संघटित समूह असतो. सुशासनाच्या संकल्पनेने स्थानिक पातळीवरील सामूहिक स्वरुपाच्या समस्यांची उकल करण्याच्या प्रक्रियेत 'नागरी समाजाची' महत्वपूर्ण भूमिका प्रतिपादन केली आहे. चैतन्यशील नागरी समाजाने आता राज्यसंस्थेवर अवलंबून न राहता समस्यांच्या सोडवणुकीसाठी स्थानिक पातळीवर सक्रिय भूमिका घ्यावी. त्यामुळेच अलीकडच्या काळात सामाजिक-आर्थिक विकासातील एखाद्या समाजात स्वयंसेवी अनौपचारिक स्वायत्त संस्था-संघटनांचे जाळे किती प्रमाणात आहे, यावरच त्या समाजाचे मूल्यमापन केले जाते. 'रॉबर्ट पूतनाम' या विचारवंताने नागरी समाजातील या संस्थात्मक जाळ्यालाच 'सामाजिक भांडवल' असे संबोधले आहे. म्हणजे आता राज्यसंस्थेच्या भूमिकेपेक्षा त्या समाजातील नागरी समाज कितपत जागृत चैतन्यशील व कार्यक्षम आहे. यावरच त्या समाजाचा विकास निर्धारित होणार आहे. म्हणून या स्थानिक पातळीवर बिगर राज्यीय, बिगर शासकीय व अनौपचारिक पातळीवरील संस्थात्मक व मूल्यात्मक बांधणीला महत्व दिले जात आहे. थोडक्यात नागरी समाजाची विकास कार्यातील भूमिका महत्वाची व आवश्यक मानली जात आहे.

२) लोकसहभाग :-

विविध विकास प्रकल्पात नोकरशहा व राज्यकर्ते यांच्याखेरीज इतर लोकांचा सहभाग यात अभिप्रेत आहे. हा लोकसहभाग विविध पातळ्यांवरील असू शकतो. प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष स्वरुपाचा असू शकतो. अशा प्रकारे नागरिकांच्या प्रशासकीय कार्यासंबंधीच्या प्रत्येक कृतीस सहभाग मानता येईल.

३) बिगर शासकीय संस्थांची भूमिका :-

बिगर शासकीय संस्था सामाजिक कार्यकर्ते शासनाच्या विकास कार्यात सहाय्यभूत भूमिका बजावू शकतात. लोक व शासन यांच्यातील दुव्याचे कार्य पार पाडू शकतात. स्थानिक पातळीवर लोकांचा सहभाग वृध्दिंगत करुन त्यांचे सक्षमीकरण करण्याकामी महत्वाची भूमिका बजावू शकतात. त्यामुळे शासन अनेक योजना बिगर शासकीय संस्थांकडे सोपवताना दिसून येत आहे.

लोकमत जागृत करणे, विकास कामात लोकसहभाग वाढवणे, सामुदायिक विकास कार्यक्रम राबवणे अशा बाबतीत NGOs महत्वाचे माध्यम म्हणून कार्य पाहू शकतात. थोडक्यात सुशासनात अभिप्रेत व आवश्यक मानलेला लोकसहभागाचा घटक NGO द्वारे शक्य व सुलभ होऊ शकतो.

सुशासनाची वैशिष्ट्ये :-

१) सहभाग :-

सुशासनाचे प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे समाजातील प्रत्येक घटकाचा असणारा समान सहभाग. याव्दारे प्रत्येकाला निर्णय प्रक्रियेमध्ये सुध्दा सहभाग असतो. हा सहभाग थेट किंवा कायदेशीर संस्थांच्या किंवा त्यांच्या प्रतिनिधींच्यामार्फत असू शकतो. हा सहभाग माहितीपूर्व, सुनियोजीत व संघटित असावा याचा अर्थ एका बाजूला संघटन व अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य व दुसऱ्या बाजूला संघटित नागरी समाज असा आहे. समाजातील सर्व घटकांना निर्भिड व भेदरहित वातावरणात निर्णय प्रक्रियेत मत व्यक्त करण्याची परवानगी/स्वातंत्र्य असावे.

२) कायद्याचे अधिराज्य :-

सुशासनात निपक्षपातीपणे लागू केलेली योग्य कायदेशीर चौकट गरजेची असते. यामध्ये मानवी हक्कांचे विशेषतः, अल्पसंख्यांक समूहाच्या हक्कांचे, पूर्ण संरक्षण होणे गरजेचे आहे. नि:पक्षपाती कायद्याच्या अंमलबजावणीत/सक्तीमध्ये स्वतंत्र्य न्यायव्यवस्था व भ्रष्टाचाररहित व निष्पक्ष पोलीस यंत्रणा अपेक्षित आहे. गरीब व गरजू लोक जे कायदेशीर सल्लागारांना शुल्क देवू शकत नाहीत त्यांना मोफत कायदेशीर मदत पुरविण्याचाही यात अंतर्भाव होतो. यामध्ये न्यायव्यवस्था व कायदा यातील सुधारणा व कायदा शिक्षण व प्रशिक्षण यावर भर दिला जातो.

३) पारदर्शकता :-

पारदर्शकता म्हणजे घेतलेल्या निर्णयाची अंमलबजावणी ही अशा पध्दतीने व्हावी की त्याव्दारे सर्व नियम व अटींचे योग्य पालन व्हावे. यामध्ये अशा नियम व अटींचा ज्यांच्यावर थेट परिणाम होणार आहे त्यांना पूर्ण माहिती मोफत व सहजपणे उपलब्ध व्हावी. यामध्ये पुरेशी व सहज समजण्यायोग्य पध्दतीने व माध्यमाने माहिती पुरविली जावी.

४) प्रतिसादात्मकता :-

सुशासनामध्ये सर्व भागधारकांना सर्व संख्या व प्रक्रियांनी विशिष्ट कालमर्यादेत सेवा पुरविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. प्रतिसादात्मकतेमुळे सरकारी संस्थांना जनमानसात कायदेशीरपणा प्राप्त होईल. ज्यामुळे मोठ्या प्रमाणात त्यांना स्विकृती प्राप्त होवून सुशासनाची परिणामकारकता वाढेल.

५) एकमत केंद्रीत :-

प्राप्त समाजात अनेक कार्य घटक व विविध दृष्टिकोन असू शकतात. सुशासनामध्ये या सर्व घटकांमध्ये एकमत निर्माण करणे अपेक्षित आहे. जेणेकरुन संपूर्ण समाजाच्या हितासाठी योग्य निर्णय घेणे सोईचे होते. यामध्ये विस्तृत व दूरगामी परिणामकारक दृष्टिकोनाची जे शाश्वत मानवी विकासासाठी व हा विकास कशा पध्दतीने साध्य करावा यासाठी गरज आहे.

६) नि:पक्षपातीपणा व सर्वसमावेशकता :-

समाजातील प्रत्येक घटकाला आपण या समाजाचाच एक भाग आहोत याची जाणीव असण्यातच समाजाचे हित अवलंबून आहे. त्यांना मुख्य प्रवाहातून आपण वेगळे आहोत ही भावना वाटू नये. यामध्ये सर्व गटांना विशेषत: सर्वाधिक असुरक्षित गटांना, त्यांचे हित साधण्याच्या व त्या अबाधित राखण्याच्या संधी उपलब्ध व्हाव्यात.

७) परिणामकारकता आणि कार्यक्षमता :-

सुशासन म्हणजे उपलब्ध संसाधनांची योग्य विल्हेवाट लावून संस्था व प्रक्रियांना समाजोपयोगी गोष्टींची निर्मिती करावी. सुशासनामध्ये कार्यक्षमतेचा सिध्दांत म्हणजे नैसर्गिक संसाधनांचा शाश्वत विनियोग व पर्यावरणाचे संरक्षण होय.

८) जबाबदारी :-

सुशासनाची प्रमुख गरज ही जबाबदारी आहे. फक्त सरकारी संस्थाच नव्हे, तर खाजगी क्षेत्रे व नागरी संस्थांनी सुध्दा सार्वजनिक व संस्थात्मक भागधारकांना जबाबदार असावे. पारदर्शकता व कायद्याचे नियमन याशिवाय जबाबदारी लादली जावू शकत नाही.

सरकार, शासन आणि सुशासन :-

शासन या शब्दामध्ये प्रक्रिया व परिणाम या दोन्हींचा विस्तृत अर्थाने समावेश होतो. ज्यामध्ये सरकार या अर्थाचा व्यापकतेने समावेश होतो. सरकारचा अर्थ राजकीय समाजाची व्यवस्था व संस्थात्मक संरचना यांच्याशी निगडित आहे व शासन म्हणजे संघटना व लोकांचा विकासासाठी धोरणात्मक निर्णय घेणे होय.

शासन हा शब्द सहयोगी भागीदारांचे जाळे ज्यामध्ये धोरणात्मक निर्णय व अंमलबजावणी यांच्याशी निगडीत आहे. सुशासन ही वरील क्रिया ही कार्यक्षमच नव्हे तर अधिक जबाबदार, लोकशाही व लोकांच्या गरजांना प्रतिसादात्मक करण्याचा प्रयत्न करते.

सुशासन हे लोकशाही सरकारच्या औपचारिक संस्थांच्या पलीकडे जावून इतर केंद्रिय समस्यांना जसे, प्रतिनिधी विधिमंडळ, गैर-भेदभावपूर्ण कायदे; कार्यक्षम, निःपक्ष आणि जलद न्यायव्यवस्था; पारदर्शक सार्वजनिक संस्था; मानवी हक्कांचे वैश्विक संरक्षण; सार्वजनिक अधिकाऱ्यांची निर्णयाप्रत जबाबदारी; संसाधनांचे हस्तांतरण आणि स्थानिकीकरणाचा निर्णय इत्यादींना संबोधते.

सुशासनाची संकल्पना राबविण्यातील आव्हाने :-

१) सुशासन म्हणजे काय ? ही बाब निर्धारित करणे.

२) सक्षम सार्वजनिक क्षेत्राच्या निर्मितीसाठी आवश्यक तत्वांची आखणी व अंमलबजावणी करणे.

३) संघटनेच्या कार्य पध्दतीची प्रमाणके तयार करणे व त्यांचे उपयोजन करणे.

४) ही मूल्ये नोकरशाहीमध्ये रुजविणे.

५) सद्य स्थितीत सुशासनात अपेक्षित घटकांच्या अग्रक्रमाची यादी दिलेली असते. त्यातील कोणते घटक अग्रक्रमाने घ्यावयाचे हे कोण व कसे ठरविणार ?

६) सुशासनात अभिप्रेत असलेल्या पारदर्शकता, उत्तरदायित्व यासारख्या तत्वांचे मोजमाप कसे करावयाचे ? त्याचे निकष कोणते ?

टीकात्मक परीक्षण

१) सुशासनाच्या मुखवट्याआडून काही शक्तीशाली गट व हितसंबंध आपले वर्चस्व प्रस्थापित करु इच्छित आहेते.

२) सुशासनाच्या संकल्पेमुळे ज्यांना लाभ मिळणार नाही अशा गटांकडून विरोध होण्याचा संभाव्यता म्हणजे काही घटक त्यास विरोध करण्याची संभाव्य भिती.

३) त्यामुळे अनेक स्वयंघोषित संस्था सुशासनात महत्वाची भूमिका बजावण्याचे दावे करीत आहेत. त्यामध्ये परकीय राष्ट्रातील हितसंबंधाचे राजकारण गुंतलेले असू शकते, हा धोका.

४) प्रस्थापित राज्यकर्ता वर्ग व नोकरशाहकडून यास विरोध होण्याचा धोका.

५) जागतिक बँक यामार्फत नवउदारमतवादी कार्यक्रम लादत आहे.

६) तिसऱ्या जगातील देशांसाठी हानीकारक.

लोकप्रशासनाच्या संदर्भात सुशासनाचे महत्व अथवा

लोकप्रशासनास सुशासनाच्या संकल्पनेने दिलेले योगदान-

१) संस्थात्मक क्षेत्राच्या अभ्यासाबरोबरच अनौपचारिक, बिगर-शासकीय व स्वयंसेवी क्षेत्राचा अभ्यासही समाविष्ट केला गेला. या संकल्पनेने पारंपारिक लोकप्रशासनात अधिसत्तेच्या औपचारिक, कायदेशीर संरचनावर दिलेला भर कमी करुन अनौपचारिक संरचनेचाही अभ्यास समाविष्ट केला. म्हणजे लोकप्रशासनास औपचारिक, विधिवत चौकटीतून/बंधनातून मुक्त केले.

२) प्रामाणिकपणे लोकशाहीकरणाची प्रक्रिया सधन (रुजविणारी) करणारी संकल्पना आहे. त्यामुळे लोक प्रशासन अधिक खुले, पादर्शक व जबाबदार होण्यास सहाय्यभूत ठरणार आहे.

सुशासनाचे भारतातील पुढाकार

लोकांनी शासन व्यवहारात सहभागी होऊन आपल्या क्षमतांप्रमाणे राष्ट्र आणि समुदाय सेवेत योगदान देण्यासाठी लोकांना प्रोत्साहित करण्यावर या संकल्पनेचा मुख्य भर आहे.

१९९७ साली प्रशासकीय सुधारणा आणि लोक सेवा विभागाने अधिकारी, तज्ञ, स्वयंसेवी संस्था, नागरिकांचे गट, प्रसार माध्यमे इत्यादींकडून आलेल्या प्रतिसाद आणि प्रतिक्रियांवर आधारीत परिणामकारक आणि प्रतिसादात्मक प्रशासन यावर कृती योजना निर्माण केली. २४ मे १९९७ रोजी मुख्यमंत्र्याच्या परिषदेत कृती योजनेतील पुढील तीन क्षेत्रांवर सविस्तर चर्चा झाली.

१) प्रशासनाला जबाबदार आणि नागरिकी- मैत्रीपूर्ण बनविणे.

२) पारदर्शकता आणि माहितीचा अधिकार याची हमी देणे.

३) सनदी सेवांना दोषमुक्त आणि अभिप्रेरित करण्याकरीता पावले उचलणे इत्यादी.

१० व्या पंचवार्षिक योजनेतील पुढाकार

कृती योजनेची उद्दिष्ट्ये पूर्ण करण्यासाठी सुशासन अत्यंत महत्वाचे असल्याचे १० व्या योजनेत नमूद करण्यात आले. याशिवाय सत्तेचे विकेंद्रीकरण आणि नागरिकांचे सक्षमीकरण राज्य आणि बिगरराज्य यंत्रणाव्दारे लोकांचा प्रभावी सहभागी शासनाची विविध अभिकरणे आणि कार्यक्रमांमध्ये सुसंगता आणि एकवाक्यता असणे, सनदी सेवा सुधारणा, पारदर्शकता, शासकीय योजना आणि राज्यांना वित्तीय सहाय्य करण्याच्या पध्दतीने विकेंद्रीकरण हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी सर्वसामान्यांसाठी न्यायिक व्यवस्था खऱ्या अर्थाने खुली असणे, भूमी प्रशासनात सुधारणा आणि दृढीकरण आणि शासनव्यवहारासाठी तंत्रज्ञानाच्या शक्तीचा वापर इत्यादी अन्य बाबीही अधोरेखित करण्यात आल्या.

१) अखिल भारतीय सेवा नियमांमध्ये दुरुस्ती करण्यात आली. राज्य आणि केंद्र सरकारने काही विशेष सेवांसाठी (पदांसाठी) ठराविक निश्चित कार्यकाळाची अधिसूचना जारी केली. यामुळे जबाबदारपणा वाढण्यास सहाय्य होईल.

२) नवीन वस्तू व सेवा कर प्रणाली Goods & Service Tax [GST] सुरु करण्यात आली. यामुळे कर व्यवस्थेचे सुलभीकरण होऊन कर संरचनेत प्रमुख सुधारणा होण्यास सकारात्मक प्रतिसाद लाभला.

३) निवडणूक निधी सुधारणा जारी करण्यात आली. यामुळे पारदर्शकता आणि रास्तपणा यांना चालना मिळाली. निधीदात्यांना कर लाभांश मिळाला आणि सार्वजनिक पदासाठी निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांची पार्श्वभूमी उघड होण्यास सहाय्य मिळाले.

४) प्रमुख २७ क्षेत्रांसाठी ई-प्रशासन योजना स्वीकारण्यात आली आणि सेवेचा दर्जा सुधारणे आणि माहितीचे डीजिटाझेशन [Digitization] करण्यासाठी तिचा आराखडा तयार करण्यात आला.

५) National Rural Employment Guarantee [NREGA], National Rural Health Mission [NRHM] आणि इतर उपायांद्वारे सहभाग प्रधान शासनाच्या पुढाकार घेणाऱ्या योजना सुरु करण्यात आल्या.

६) केंद्र सरकारने स्वयंसेवी संघटनांबाबत आपले धोरण जाहिर केले आहे. सहभाग प्रधान व्यवस्थेला चालना देण्यात स्वयंसेवी क्षेत्रांचे स्थान महत्वाचे असल्याचे यात प्रतिबिंबीत करण्यात आले आहे.

७) आपत्ती व्यवस्थापनाच्या क्षेत्राचे महत्व लक्षात घेऊन National Disaster Management Authority [NDMA] ची स्थापना करण्यात आली. आपत्तीला अधिक कार्यक्षमपणे सामोरे जाण्यासाठी आवश्यक 'पूर्वतयारी पुढाकार' घेण्यासाठी ही यंत्रणा स्थापन केली.

११ व्या पंचवार्षिक योजनेतील पुढाकार :-

सुशासनाच्या प्रस्थापनेकरीता ११ व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये अधोरेखित करण्यात आलेली व्यूहनीति पुढीलप्रमाणे :-

१) पंचायतराज संस्थांचे विकेंद्रिकरण आणि सक्षमीकरण.

२) केंद्रशासन पुरस्कृत योजनांच्या कामगिरीचे चिकित्सक मूल्यमापन आणि त्रुटी दूर करणे व या योजनांचा आराखडा बदलणे.

३) जिल्हा नियोजनाचा विकास आणि बळकटीकरण.

४) स्वयंसेवी संघटनांसह समुदाय आधारित संघटनांचा सहभाग आणि सुसंवाद.

५) आदानांवरुन प्रदानांकडे स्थित्यंतर आणि अंतिमतः फलितावर भर.

६) पर्यवेक्षण आणि मूल्यमापन यंत्रणेला बळकटी देणे.

७) उत्तम सेवा पुरविण्याकरीता ई-शासनाला चालना देणे.

८) भ्रष्टाचार कमी करण्याकरीता उपाययोजना.

९) सनदी सेवांच्या सुधारणांमुळे नियंत्रकाच्या उत्तरदायित्वाला आणि त्यांच्या स्वायत्ततेला बळकटी प्राप्त करुन देणे.

१०) पोलीस आणि न्यायमंडळामध्ये सुधारणा करुन कायद्याचे अधिराज्य दृढ करणे.

या योजनेनुसार, विशेषतः ग्रामीण भागासाठी, मुली, अल्पसंख्यांक, अनुसुचित जाती, अनुसुचित जमाती, मागासवर्ग आणि दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबे यांच्यासाठी गुणवत्तापूर्ण आरोग्य सुविधा आणि शिक्षण देण्यास प्राधान्य दिले. स्वच्छ आणि चांगल्या गुणवत्तेचे पाणी, स्वच्छता सुविधा, गृहबांधणी आणि वीजपुरवठा याही महत्वाच्या बाबी आहेत. या सेवा स्थानिक पातळीवर पुरविल्या जातात आणि संबंधित अधिकाऱ्यांना सक्षमीकरण व जबाबदारपणा यासाठी आवाहन केले जाते.

जलद निर्णय, न्याय निवाडा यासाठी फौजदारी आणि नागरी न्यायिक व्यवस्थेला बळकटी देण्यासाठी कायद्याच्या राज्याचे प्रभावी प्रशासन अंमलात आणणे. ही योजना मोठ्या प्रमाणात गुंतवणुकीचा विस्तार करणाऱ्या आणि रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण करणाऱ्या गती प्रवण खाजगी उद्योग क्षेत्रावर अवलंबून आहे. अंतिमतः सर्वव्यापी आणि शासनाच्या गुणवत्तेबाबतच्या तक्रारींचा उगम असणाऱ्या भ्रष्टाचाराच्या समस्येला पायबंद करणे आवश्यक आहे.

१) भ्रष्टाचार :-

काही आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी भ्रष्टाचाराबाबत भारताला मोठ्या श्रेणीतील निर्देशांक दिलेली आहे. उदा. पारदर्शक आंतरराष्ट्रीय निर्देशांकाने २००६ मध्ये भारताला ७० वे स्थान दिले. आज लोक सेवेतील भ्रष्टाचाराने भयानक स्वरुप धारण केले आहे. मागील काही दशकांपासून तिचे प्रमाण, वृध्दि आणि विस्तार मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. या क्षेत्रात दोन आघाड्यांवर कृती करणे आवश्यक आहे. एक, दोषींबाबत दंडात्मक दृष्टिकोण आणि त्यांच्या शिक्षेला बळकटी देणे. दुसरे, भ्रष्टाचाराला अत्यल्प बळी पडणाऱ्या अशा व्यवस्थेचा विकास करणे. सर्व स्तरावर मोठ्या प्रमाणात पारदर्शकता आणणे त्याचबरोबर दक्ष नागरी समाज आणि प्रसार माध्यमे यामुळे गुणात्मक बदल संभवू शकतो.

२) सनदी सेवा सुधारणा :-

प्रामाणिक सनदी सेवकांना सुरक्षा पुरविण्यासाठी गांभीर्यपूर्वक प्रयत्न केले जावेत. राजकीय हस्तक्षेप आणि राजकारण्यांकडून होणाऱ्या सत्तेच्या दुरुपयोगापासून सनदी सेवकांचे संरक्षण करण्यासाठी (अ) नियुक्ती आणि बढतीबाबत तटस्थ आणि पारदर्शक निकष आणि कार्यपध्दतीचा अंमल (ब) वरिष्ठ पद धारण करणाऱ्या सनदी सेवकांसाठी 'कार्यकाल' (सेवाकाल) निश्चित करणे. (क) कार्यकाळ, बदली आणि बढती यांच्या पर्यवेक्षणामध्ये लोकसेवा आयोग/प्रशासकीय न्यायाधिकरणे यांना महत्वपूर्ण भूमिका असावी (ड) लोकसेवा आयोगाशी पूर्व सल्लामसलत केल्याशिवाय कोणत्याही सनदी सेवकाला निलंबित कले जाऊ नये. (इ) शासन व्यवहारांच्या नियमांचे, विशेषतः लेखी स्वरुपातील आदेशांचे आणि अभिलेख यांचे, काटेकोरपणे पालन केले जावे आणि (ई) गैर प्रकार उघडकीस आणणाऱ्या सनदी सेवकांना संरक्षण पुरविणे. सार्वजनिक जीवनामध्ये विश्वसनीयतेचे वातावरण विकसित करण्याचा प्रश्न सध्या ऐरणीवर आहे.

११ व्या योजनेमध्ये पोलीस आणि न्यायालयीन व्यवस्थेमध्ये क्षमता बांधणी ही योजना निधीसाठी अधिमान्यता कृती म्हणून स्वीकारली आहे.

कामगिरी पर्यवेक्षण आणि मूल्यमापन व्यवस्था

Project monitoring and Evaluation System [PMES]

केंद्रिय मंत्रालये आणि विभागांमधील कामकाज अधिक परिणाम अभिमुख (फलिताभिमुख) होण्याकरिता PMES स्थापन करण्यात येणार आहे. याचाच एक भाग म्हणून प्रत्येक विभाग 'परिणाम आकृतिबंध दस्तऐवज [RFD]' सादर करेल त्यामध्ये संबंधित मंत्रालयाने स्थापित केलेल्या प्राधान्य क्रमांचा समावेश असेल. सहा महिन्यानंतर शासन कामगिरी वरील समिती Code of Good Practice [COGP] प्रत्येक मंत्रालय/विभागाच्या कामकाज आणि फलितांचे पुनरावलोकन करेल आणि तात्कालिन परिस्थिती विचारात घेऊन उद्दिष्टांची पुर्नमांडणी करेल. वर्षाच्या अखेरीस सर्व मंत्रालये/विभाग पुनरावलोकनानंतर नमूद केलेल्या आकृतिबंधामध्ये उपलब्धींचा अहवाल तयार करतील.

सुशासनाचे सनदी सेवेतील पुढाकार

सनदी सेवा हा सुशासनाचा अत्यंत महत्वाचा भाग आहे. परिणाम सनदी सेवेतील सुधारणा हा देखील सुशासनाचा अत्यंत महत्वपूर्ण भाग आहे. या संदर्भात काही सुधारणा पुढीलप्रमाणे :-

१) माहिती अधिकार

२) ई-शासन, राष्ट्रीय ज्ञान आयोग

३) पी.सी. होटा समितीने शासनामध्ये स्थित्यंतर (Transform) घडवून आणण्याकरीता माहिती आणि संसुचन तंत्रज्ञानाच्या [ICT] वापरावर अधिक भर दिला.

४) लोकप्रशासनाच्या क्षेत्रातील सर्वोत्कृष्ठ कामगिरीकरीता पंतप्रधानांचे पुरस्कार

५) सातव्या वेतन आयोगाव्दारे वेतनामध्ये वाढ

६) आधार किंवा UID [Unique Identification Authority of India]

७) निवडणूक आयोगामार्फत अनेक विध निवडणूक सुधारणा

८) खर्च सुधारणा आयोग :- या आयोगाने आधुनिक आणि व्यावसायिक शासन व्यवहाराकरीता [Governance] शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या संख्येत लक्षणीय घट करण्यावर भर दिला. त्याचबरोबर शासनाच्या वाढत जाणाऱ्या वेतन बिलामध्ये घट करण्यावरही जोर दिला.

९) प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार निवारण विभागाने 'शासनव्यवहाराची संहिता [Code of Governance]' या अंतर्गत सुशासनाचा एक आकृतिबंध प्रस्तावित केला. या संहितेमध्ये पुढील बाबींचा समावेश होतो.

अ) सेवा पुरवठा सुधारणे.

ब) दुर्बल घटकांसाठी आणि मागास प्रदेशांकरीता कार्यक्रम विकसित करणे.

क) तंत्रज्ञान आणि व्यवस्था सुधारणे.

ड) वित्तीय व्यवस्थापन आणि स्वच्छ व पारदर्शक अर्थसंकल्पीय प्रक्रिया.

इ) उत्तरदायित्व आणि पारदर्शकता.

ई) लोकसेवा नीतितत्वे आणि भ्रष्टाचार विरोध.

फ) सुधारणांना चालना इ.

वीरप्पा मोईली यांच्या अध्यक्षतेखाली दुसऱ्या प्रशासकीय सुधारणा आयोगाने (२००४, अहवाल पहिला) 'माहितीचा अधिकार' सुशासनाची गुरुकिल्ली असल्याचे म्हटले आहे.

अशा प्रकारे सुशासनाची व्याख्या, अर्थ व अन्य संबंधीत मुद्दे अभ्यासले असता असे दिसून येते की, शासन हे सुशासन होण्यासाठी लोकसहभाग हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. मानवी मूल्ये व उत्तम कारभार चालविण्याकरीता नागरीकांनी सजग राहून आपल्या व देशाच्या हिताकरीता सतत कार्यक्षम राहिले पाहिजे.

बहुपर्यायी प्रश्न

११. सुशासन या संकेल्पनेचा उदय ---------- साली झाला.

अ) १९८९ ब) १९९५ क) २००० ड) २००५

१२. राज्यकारभारात पारदर्शकता, कार्यक्षमता आणि गतिशीलता निर्माण करण्यासाठी ----- ही प्रक्रिया आवश्यक असते.

अ) सुसंवाद ब) सुशासन क) केंद्रीकरण ड) विकेंद्रीकरण

१३. केंद्र सरकाने ----- साली माहितीची अधिकार हा कायदा मंजूर केला.

अ) २००२ ब) २००५ क) २००७ ड) २००९

१४.शासन के सुशासन होण्यासाठी ----- हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे.

अ) लोकसहभागब) केंद्रीकरण क) खाजगीकरण ड) यापैकी नाही

१५.महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार गॅरंटी अधिनियम (मनरेगा) हि योजना----- साली सुरु करण्यात आली.

अ) २००१ ब) २००३ क) २००५ ड) यापैकी नाही

१६. ----- साली बालकांसाठी शिक्षणाची मोफत व सक्तीची तरतूद कायदा भारतीय संसदेने मंजूर केला.

अ) २००२ ब) २००५ क) २००७ ड) २००९

१७.ई-गव्हर्नन्सच्या प्रक्रियेमुळे ----- प्रगट होते.

अ) सुशासन ब) खाजगीकरण क) केंद्रीकरण ड) यापैकी नाही.

१८. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने राज्यशासन चालवणे यास ----- असे म्हणतात.

अ) ई- गव्हर्नन्स ब) खाजगी प्रशासन क) वैज्ञानिक प्रशासन ड) यापैकी नाही

१९. मनरेगा या योजनेनुसार ----- ची हमी देण्यात आली.

अ) शिक्षणाची ब) रोजगाराची क) मतदानाची ड) यापैकी नाही

२०. भ्रष्टाचार निर्मुलनासाठी ----- आयोगाची स्थापना केली.

अ) केंद्रीय सतर्कता आयोग ब) निर्वाचन आयोग क) मनरेगा ड) वित्त आयोग

बहुपर्यायी प्रश्नांची उत्तरे

३. अ	२. ब	३. ब	४. अ	५. क
६. ड	७. अ	८. अ	९. ब	१०. अ

only admins can send messages

25 January 2022

https://forms.gle/ig5xp69ij5mE62FXA
हिंदी ऑपशनल की तासिका को उपस्थित छात्र ऊपर की लिंक के माध्यम से अपना अटेंडेंस दर्ज करें।

10:04 am

Pushkar Gandhi

Forwarded

सूचना
श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय ,बार्शी राज्यशास्त्र विभाग व राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने .. आज दि.25 जानेवारी 2022 रोजी सकाळी 11 वाजता **राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त** ऑनलाइन व्याख्यानाचे आयोजन केले आहे. कार्यक्रमास प्रमुख पाहुणे म्हणून डॉ.मोहन कटाप (दयानंद लॉ कॉलेज, सोलापूर) तर कार्यक्रमाचे अध्यक्ष स्थान प्रा. सुनील खराडे (श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बार्शी) भूषविणार आहेत,तरी महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थी, प्राध्यापक, शिक्षक, प्रशासकीय कर्मचारी यांनी सदर कार्यक्रमात खालील लिंकद्वारे सहभाग नोंदवावा.

To join the meeting on Google Meet, click this link:
https://meet.google.com/fqe-fsof-usv

Or open Meet and enter this code:
fqe-fsof-usv

- प्राचार्य

10:25 am

Pushkar Gandhi

Message

श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बार्शी
राज्यशास्त्र विभाग व रा.से.यो. विभाग
यांचे संयुक्त विद्यमाने

राष्ट्रीय मतदार दिन

(२५ जानेवारी २०२२)

निंबध स्पर्धा
घोषवाक्य स्पर्धा
पोस्टर स्पर्धा
रांगोळी स्पर्धा

व्याख्यान

व्याख्यान दि. २५ जानेवारी २०२२ (वेळ सकाळी ११ वा.)

प्रमुख पाहुणे : प्रा.डॉ.मोहन कटाप
(दयानंद लॉ कॉलेज, सोलापूर)

अध्यक्ष : प्रा. सुनिल खराडे
(श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बार्शी)

कार्यक्रम

ऑनलाईन माध्यमातून आयोजित केले जातील.

संयोजक
प्रा. पाटील विजयसिंह
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

सहसंयोजक
डॉ.गांधी पी.एस.
डॉ.मुळे एस.आर
प्रा.व्हनहुवे के.टी
कार्यक्रम अधिकारी
रा.से.यो. विभाग

प्राचार्य
मा.डॉ.मनोज गादेकर
श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बार्शी

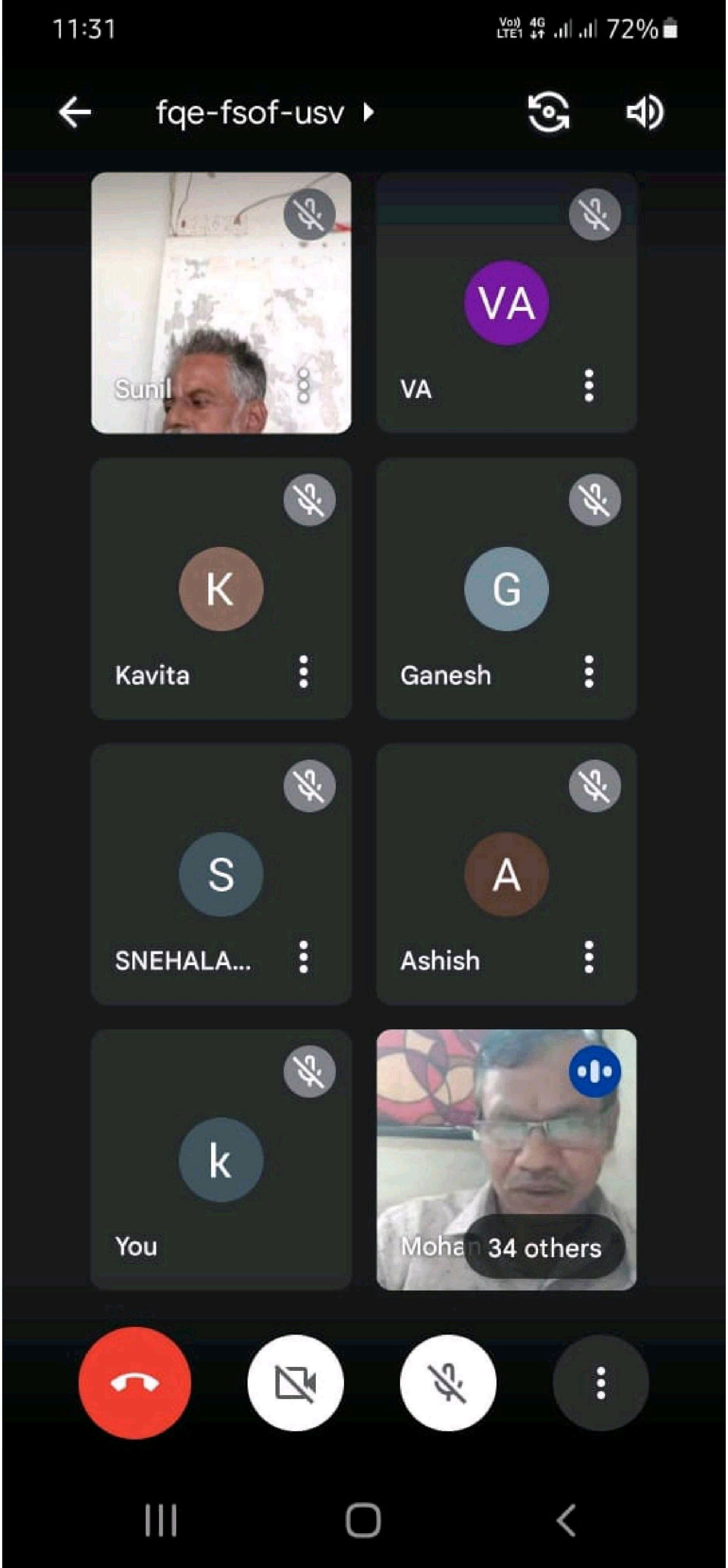
11:31
72%
fqe-fsof-usv
VA
Sunil
VA
K
Kavita
G
Ganesh
S
SNEHALA...
A
Ashish
k
You
Moha
34 others

10:06 88%

About this call

People | Information

ADD OTHERS

Share joining information

IN CALL

kallappa vhanhuve (You)

Aarti Dhaware

Abhishek Choudhari

Adesh Kadam

Afridi Mandrupkar

Aniket Jagadale

Arpita Kolhe

Ashu Dahiwadakar

Avinash Kadam

10:06 88%

About this call

People Information

Namrata Bhosale

Navid Shaikh

Onkar Satpute

priyanka londhe

Satish Kshirsagar

Shafikh Shaikh

Shraddha Chavan

Shruti Kulkarni

Shubham Kadam

Shubham Shiketod

Shubhangi Shinde

Snehal Sarwade

Somnath Mane

11:09 77%

About this call

People | Information

Rupali More

Sakshi Kate

Sana Shaikh

Sanket Gadekar

Shelar Priyanka

Shraddha Chavan

Shruti Kulkarni

Shubham Shiketod

Shubhangi Shinde

SNEHALATA MULEY

v,s,bhise

VA Patil

Vaishnavi Hagaw

You

v,s,bhis

+27

11:09 77%

About this call

People Information

Gajanan Dharmadhikari

Ganesh Dalvi

Ganesh Tiwari

Gitanjali Salave

Kavita Gaisamudre

Namrata Bhosale

Priyal Mumbare

Radha Chobe

Rupali More

Sakshi Kate

Sana Shaikh

Sanket Gadekar

Shelar Priyanka

You

v,s,bhis

+27

Estd. : 1969
www.sbzmb.org

Off. : (02184) 222566
E-mail : principalsbzmb@rediffmail.com

Barshi Shikshan Prasarak Mandal's
**SHRIMAN BHAUSAHEB ZADBUKE MAHAVIDYALAYA, BARSHI.
DIST.- SOLAPUR.**

P. B. No. 16, Zadbuke Marg. BARSHI - 413 401. (Dist. Solapur) (Maharashtra State)

Outward No./SBZMB

Dr.M.B.Gadekar
(M.A. SET. B.Ed.,M.Phil., Ph.D., PGDCA)

Date: **27/01/2022**

आभार पत्र

प्रति,
मा.प्रा. मोहन कटप
डी.जी.बी दयानंद लॉ कॉलेज
सोलापूर.

श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बार्शी. राज्यशास्त्र विभाग आणि राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने राष्ट्रीय मतदार दिन साजरा करण्यात आला. राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त दिनांक 25 जानेवारी 2022 रोजी आपण प्रमुख वक्ते म्हणून 'मतदार जागृती' या विषयावर मार्गदर्शनपर व्याख्यान दिले याबद्दल महाविद्यालयाच्या वतीने आपले मनःपूर्वक आभार !

कळावे,

आपला विश्वासू

प्राचार्य
I/c Principal
Shriman Bhausaheb Zadbuke Mahavidyalaya, Barshi, Dist. Solapur

only admins can send messages

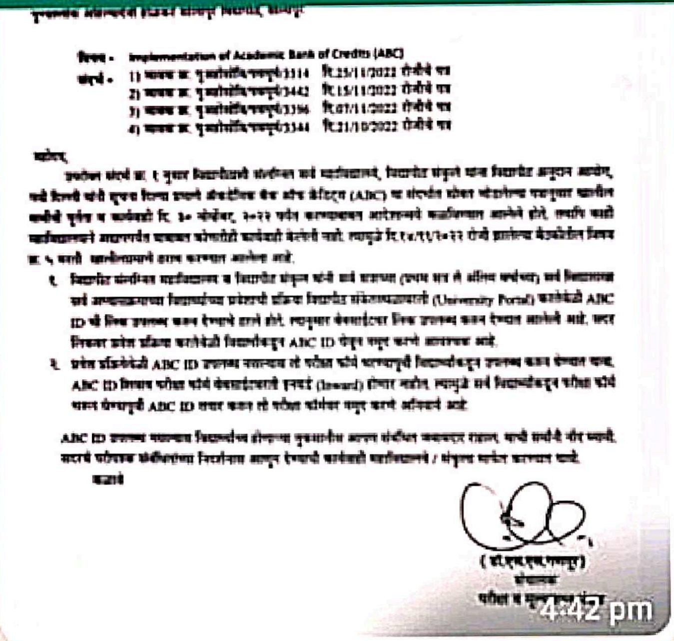
विषय - Implementation of Academic Bank of Credits (ABC)

[illegible]

4:42 pm

7 December 2022

सूचना
कनिष्ठ व वरिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना सुचित करण्यात येते की, राष्ट्रीय सेवा योजना विभागामार्फत महाविद्यालयात उद्या गुरुवार दिनांक ८ डिसेंबर 2022 रोजी **नवीन मतदार नोंदणी व आधार कार्ड नोंदणी अभियान** राबविले जाणार आहे. सदर कार्यक्रमास माननीय सुनील शेरखाने तहसीलदार बार्शी यांचे मार्गदर्शन लाभणार आहे. तरी सर्व विद्यार्थ्यांनी कार्यक्रमास उपस्थित राहावे.

वेळ -११.३० वा
कार्यक्रमाचे स्थळ- A9 Hall
भूगोल विभागाजवळ

8:26 pm

8 December 2022

Lingayat Sir 2

Message

Activities of Electoral Literacy Club

Voter Awarness Really, Jan 2020

Voter Registration Awareness Programmee on 09 Dec 2022

Activities of Electoral Literacy Club

Voter Card Linking with AADHAR Programme

Voter Registration Awareness Programmee

Activities of Electoral Literacy Club

Voter Registration Awareness Programmee

Voter Card Linking with AADHAR Programme on August 2022